

Azra Gadžo-Kasumović

FUNKCIJA OSMANSKOG VALIJE U BOSANSKOM EJALETU I DOKUMENTI KOJE JE IZDAVAO

Sažetak

U radu pod naslovom *Funkcija osmanskog valije u Bosanskom ejaletu i dokumenti koje je izdavao* analiziraju se dokumenti koji govore o valijama i njihovim zamjenicima na nivou ejaleta i kadiluka kao i o proceduri njihova postavljenja. Naglašava se da naziv *bosanski valija*, koji se koristio u našoj literaturi, ne odgovara prirodi njegove funkcije niti prirodi sistema u okviru kojeg je bio angažiran. Stoga se u radu koristi formulacija *osmanski valija angažiran u Bosanskom ejaletu*. Opisuju se i dužnosti i funkcija osmanskog valije u Bosni, a posebno se obrađuje njegova uloga u dodjeli timara.

Drugi dio rada opisuje dokumente koje je izdavao osmanski valija u Bosni, zatim se daje diplomatska obrada nekih zanemarenih dokumenata s posebnim akcentom na obradi tahvil timarskog pisma. U tom smislu govori se o tahvilu timara i, općenito, o proceduri dodjele timara. Posebno se naglašava razlika između timarskog valijinog berata, timarskog tahvil pisma i timarske ili beratske tezkire. Uočava se i činjenica da je veoma mali broj valijinih berata o dodjeli timara registriran u sidžilima sarajevskog suda koje je vodio osmanski mulla. Kao razlog tome navodi se podatak da se cirkulacija i rotacija timara dešavala veoma intenzivno, ali da se nije provodila procedura predviđena za postupak dodjele sultanskog berata. Očito da u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća nije bilo vremena, usljed stalnih ratnih operacija, koje više nisu imale osvajački nego odbrambeni karakter, da se redovito provode procedure za dobijanje sultanskog berata. To je utjecalo na nekontrolirano postupanje s timarima i otvaralo put za zloupotrebe u dodjeli timarskih prihoda, a time je slabilo i onu bazu na kojoj je počivala vojna uprava i vojna snaga ne samo Ejaleta nego i Carstva na čijim je granicama Bosna stajala kao krajište i serhat.

Ključne riječi: *Ejalet Bosna, osmanski valija, vojna i civilna uprava, dodjela timara, vezirov arpaluk, posredovanje u diplomaciji, Dubrovačka republika, dokumenti valije, diplomatika, valijini zamjenici, funkcije*

Uvod

Osmanske valije u Bosni uvijek su bili predmet posebnog interesiranja.¹

¹ Rad je uglavnom raden na osnovu dokumenata iz perioda od 1699. godine do Tanzimata. Odnosi se na osmanske valije angažirane u Bosni pa prema tome ima za cilj rasvijetliti

Gotovo da nema nijednog rada a da se u njemu na neki način ne spominju valije, bilo u radovima koji govore o događajnoj historiji bilo u onima koji obrađuju razne teme o funkcioniranju upravnog i administrativnog aparata Bosne u okviru osmanske uprave. U ovom radu neće se govoriti pojedinačno o svakom valiji niti o događajima koji su se odnosili na njihov mandat budući da se o tome mnogo pisalo u historijskoj literaturi.² Osnovni podaci o životu i vojnim aktivnostima svih valija koji su bivali angažirani na području Bosne dati su, naprimjer, od ranije u djelima poput *Sicilli Osmani*, Muvekkitovoj historiji i Kadićevoj hronici, u raznim osmanskim hronikama, a sada u enciklopedijama i brojnim djelima iz osmanske historije općenito. Osim toga, napisane su i neke opširnije monografije o životu i djelovanju pojedinih vali-

konkretnu funkciju valije u Bosanskom ejaletu, a ne ulaziti u opću definiciju bilo kojeg valije u bilo kojem ejaletu.

- 2 Spisak bosanskih vezira u RS 2, Nacionalna i univerzitetska biblioteka, Sarajevo; A. Knežević, *Carsko-turski namjestnici u Bosni-Ercegovini (godine 1463–1878)*, Senj, 1887; Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, Sarajevo, 1999; Enveri Kadić, *Hronika*, GHB, 28 svezaka u rukopisu; Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463–1850)*, Sarajevo, Vlastita naklada 1990; djela, knjiga II, Sarajevo 1985, str. 159; H. Kreševljaković i M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464–1878*, Travnik, 1961; H. Kreševljaković, *Saraji ili dvori bosanskih namjesnika (1463–1878)*, Naše starine, sv. III, 1955, Sarajevo, 1956; B. Zlatar, *Prijemi na dvoru bosanskih namjesnika u Sarajevu*, Islamska misao XII/1990, broj 139; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*, Taravnik, 1973; Alija Bejtić, *Podaci za kulturnu povijest vezirskog grada Travnika*, Naše starine II, Sarajevo, 1954; Hamdija Kapidžić, *Jedna bujrtlija bosanskog vezira Sefer-paše*, Gajret, Sarajevo, 1940, broj 5, godina XXI, maj, str. 93; Hamdija Kapidžić, *Manji prilozi istoriji odnosa Bosne i Dubrovnika u XVIII vijeku*, Gajret, Sarajevo 1940, broj 1–2, godina XXI, januar – februar, str. 15–16; Mihovil Mandić, *Vezirski grad Travnik nekada i sada*, Zagreb, 1931; Enes Pelidija, *Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru od 1706. do 1714. godine*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVI, br. 17, Sarajevo, 1980; M. Mujezinović, *Epigrafika (zadužbine nekih vezira)*; Yuzo Nagata, *Muhsin-zade Mehmed-Pasa ve Ayanlik Muessesi*, Study of languages and cultures of Asia and Africa, Monograph series no 6, Tokyo, 1976; Azra i Ismet Kasumović, *Bosanski vezir Muhsin-zade Mehmed-paša i njegove zadužbine*, Zbornik radova, Zavičajni muzej, Travnik, 1990; Ferdo Šišić, *Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa (1850–1852)*, Beograd, 1938; Muhamed A. Mujić, *Stav livanjskog kapetana Firdusa prema pokretu Husejin-bega Gradaševića i sultanovoj politici*, POF, III–IV, 1952/53, Sarajevo, 1953; Hamid Hadžibegić, *Odnos Crne Gore prema osmanskoj državi polovinom VXIII vijeka*, POF, III–IV, 1952/53, Sarajevo, 1953, str. 485; *Manji prilozi istoriji odnosa Bosne i Dubrovnika u XVIII vijeku*, Gajret, 1940, Sarajevo, broj 1–2, godina XXI, str. 15–16; Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996; Vesna Miović, *Dubrovačka republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*, Dubrovnik, 2008; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699–1718*, Sarajevo, 1989; *Banjalučki boj iz 1737, uzroci i posljedice*, 2003; Svi drugi radovi navedenog autora u kojima se iznose događaji iz historije Bosne u osmanskom periodu koji su obavezno uključivali angažman valija, a koje ovdje nije moguće navesti.

ja. Posebno su u više monografija obrađivani, bilo na naučan bilo na popularan način život, djelovanje i zadužbine Gazi Husrev-bega.³ Osim navedenih djela, javljaju se razne književne obrade u vidu historijskih romana, poema i pjesama o dvojici najpopularnijih paša u Bosni: Gazi Husrev-begu i Mehmed-paši Sokoloviću.⁴ Urađena su, također, naučna istraživanja o Ishakovićima, Hekim-oglu Ali-paši, Ahmed-paši Dugaliću, Mehmed-paši Kukavici i drugim osmanskim namjesnicima u Bosni.⁵ Nakon početka uvođenja tanzimatskih promjena pisalo se posebno o Omer-paši Latasu koji je prvo kao rumelijski serasker, a kasnije kao osmanski valija u Bosni, bio zadužen za realizaciju navedenih reformi.⁶

U ovom radu će se, prije svega, govoriti o načinu na koji je funkcionirao osmanski valija u Bosni od početka osamnaestog stoljeća, tj. nakon 1699. godine do tanzimatskih reformi i donijet će se diplomatska obrada nekih dokumenata koje je on izdavao. O funkciji beglerbega, općenito, i sandžakbega u Bosni pisao je Hazim Šabanović na osnovu dokumenata koji se odnose na period od 1463. godine do kraja 16. stoljeća.⁷ Stoga se ovdje neće pisati o funkciji sandžakbega u Bosni. Iako je funkcija valije na nivou Carstva bila jedinstvena, ipak ima specifičnosti u djelovanju valije na krajištu gdje je neprekidno bio prisiljen na pojačani vojni angažman. Također se mnogo

- 3 Mehmed Spaho, *Gazi Husrev-beg*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1906; Safvet-beg Bašagić, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo, 1907, 215 str.; Gliša Elezović, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo, 1906; Ćiro Truhelka, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo, 1912; Kreševljaković, *Gazi Husrev beg*, kalendar Napredak br. XX/1931, str. 101–113, Sarajevo, 1931; Hazim Akmadžić, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo, 2005; Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo, 2010.
- 4 Rešad Kadić, *Gazi Husrev-beg poema*, Sarajevo, 1966; Nikola Buconjić, *Gazi Husrev-beg, njegov život i rad opjevan po poznatim povjesničarima: dr. Safvet-begu Bašagiću, dr. Ćiri Truhelki, akademiku Hamdiji Kreševljakoviću*, Mostar, 1941; Adnan Kadrić, *Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Sarajevo, 2008; Dušan Baranin, *Mehmed-paša Sokolović*, Beograd, 1967; Ahmed Refik, *Mehmed-paša Sokolović*, Zenica/Tuzla, 2010. (prijevod originala pod naslovom *Altinay Sokolu*) i druga djela.
- 5 Gliša Elezović, *Skopski Isakovići i Paša-Jigit beg*, Glasnik Skopskog naučnog društva, knj. XI, Skoplje, 1932, str. 159–168; Adem Handžić, *Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli*, POF, III–IV, 1952/53, Sarajevo, 1953, str. 415; Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša*, POF, V, 1954/55, Sarajevo, 1955, str. 135; Alija Bejtić, *Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni, (1752–1756. i 1757–1760)*, POF, VI–VII, 1956/57, Sarajevo, 1958, str. 77–115; Hamdija Kapidžić, *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Sarajevo, 2001; Hajrudin Ćurić, *Ali-paša Rizvanbegović-Stočević: hercegovački vezir*; H. Kreševljaković, *Husein kapetan Gradašćević – Zmaj od Bosne*, Izabrana djela IV, Sarajevo, 1991, str. 23; Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim-oglu paša*, POF, V, 1954/55, Sarajevo, 1955.
- 6 Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini: 1850–1852*, Sarajevo, 1977.
- 7 Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI stoljeća*, GDI BiH, XI, 1960, Sarajevo, 1961.

pisalo o zadužbinama valija i njihovom doprinosu razvoju gradskih centara osobito onih u sjedištu ejaleta. Autentične podatke o zadužbinama valija sadrže vakufname i neki radovi nastali na osnovu vakufnama.⁸

Napominjem da sam formulaciju *bosanske valije, namjesnici* ili *veziri* koja nije adekvatna, a koristi se u ukupnoj našoj literaturi, zamijenila formulacijom *osmanske valije angažirane u Bosanskom ejaletu*. Činjenica je da su namjesnici angažirani u Bosni dolazili s raznih strana Osmanske države kao vojni službenici te države i da su se u Bosni zadržavali veoma kratko, najčešće samo godinu dana.

I

Nazivi i titule

Valija predstavlja zvanični naziv za sultanovog namjesnika koji se nalazio na čelu jednog ejaleta. Taj se naziv redovno koristi od početka 18. stoljeća. Na dokumentima koje je valija potpisivao, kao što su njegova pisma ili šukke, potpisivao se kao *vâli-i eyâlet-i Bosna*.⁹ Sultan ga je oslovljavao u fermanima *...hâlâ Bosna vâlisi ve seraskeri vezîrim... paşa edâmaLlâhu Te'âla iclâlehu...* To znači da je u jednom obraćanju fermanom sultan za njega koristio najmanje tri naziva: *valija, serasker* i *paša*, a nekada i *serdari-ekrem*, pošto su valije nekada na ovu funkciju dolazile s položaja velikog vezira. Valije su oslovljavani i općim nazivom *mutesarraf*, koji je označavao općenito upravitelja, lice koje upravlja određenim državnim poslovima te u tom smislu koristi i odgovarajuće prihode koje mu je država propisala. U takve funkcije spada, naprimjer, funkcija sandžakbega, mulle, kadije kadiluka, a kada se odnosi na valiju, termin *mutesarraf* označava upravitelja ejaleta. Kao vojno lice valija je mogao biti imenovan kao *serdar* i *serasker*, što ga je označavalo vrhovnim zapovjednikom vojnih operacija za koje je po sultanovom naredjenju bio određivan. Sultan se u svojim naredbama valiji koji je imao titulu vezira obraćao sljedećim riječima: *Düstûr-i mükerrem müşîr-i müfehham nizâmü'l-âlem müddebir-i umûri '-l cumhûri bi'l-fikri 's-sâkib mütemmim-i mehâmmi 'l-en'âm bi'r-re'yi 's-sâ'ib mümehhid-i bünyân-i devleti ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkâni 's-sa'âdet ve'l-iclâl el-mahfûfu bi-sunûfi 'l- avâtifi 'l-meliki 'l-âla hâlâ Bosna vâlisi olan vezîrim... paşa...* što znači: “Plemeniti velikodostojniče,

8 *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV–XVI vijek)*, Sarajevo, 1988; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva, /XVI stoljeće/*, Sarajevo, 1996; Behija Zlatar, *Prilog istoriji Pljevalja osmanskog perioda – zadužbine Husein-paše Boljanića*, POF, sv. 34, Sarajevo, 1985, str. 115–128. i brojni drugi radovi bosanskih osmanista.

9 Na bujuruldijsima se nije potpisivao, jer je umjesto potpisa stavljan njegov elipsasti pečat iznad teksta bujuruldije na desnoj strani.

poštovani maršalu, upravniče svijeta, koji oštroomno uređuješ poslove naroda, koji ispravnim mišljenjem izvršavaš potrebe svijeta, koji uređuješ temelje države i blagostanja, koji gradiš stupove sreće i poštivanja, koji si okružen raznim naklonostima velikog vladara, sadašnjem valiji Bosne, mom veziru...¹⁰ paši...” Valiji koji nije imao titulu vezira obraćao se s *emîrû'l-ümerâ'il-kirâm*.¹¹ Bili su izabirani između pripadnika povlaštene vojne klase koji su se, uz vojne dužnosti zapovjednika u osmanskoj vojsci, bili dužni baviti i upravljanjem. U vrijeme sultana Fatiha ovaj položaj dodjeljivan je pojedincima koji su dolazili putem devširme i koji su nakon završene škole za adžemioglane i završenog Enderuna bili upućivani u pokrajine. Postavljani su, također, iz reda aga u saraju, tj. aga kapija i janičarskih aga. Služili su na dvoru kao silahdari, čohadari, rikabdari, dogandžije i druge velike age, a kada bi dobili titulu vezira i izlazili s dvora, upućivani bi u pokrajine da budu sandžakbezi i beglerbezi. U Fatihovoj kanunnami stoji: “Put do beglerbega mogu proći četiri vrste službenika: onaj ko je finansijski defterdar, onaj ko je beg i nišandžija, kadija s pet stotina akči i sandžakbeg koji dostigne četiri stotine akči.”¹² Veziri i valije su u protokolu sultanovog saraja imali posebno mjesto. U Fatihovoj kanunnami, također, stoji: “Krene li moja ekselencija da vodi pobjedonosni vojni pohod, zakon je da se priključe moji veziri, kazaskeri i defterdari; a pozovem li, također, smijenjene begove i beglerbegove, moj je zakon da pristupe.”¹³ Svi koji su išli sa sultanom u pohod tom su prilikom razgovarali s njim o državnim poslovima.¹⁴ Beglerbezi i valije u ejaletima su uz druge vezire, prije svih uz sadriazame, bili u mogućnosti da se druže sa sultanom te su svake godine na Nevruz kupovali poklon za sultana, tzv. “poklon za Nevruz”. Beglerbezi su posredstvom sadriazama uručivali poklone sultanu.¹⁵ Također su valije i veziri pozivani na dvor raznim povodima, naprimjer, da prisustvuju ceremonijama sunneta priređivanim za carske sinove. Uzunçarşılı navodi da su znakovi za čin vezira i beglerbega bili tug i sandžak koji su im oduzimani ukoliko im je oduzet čin i ako su zbog prijestupa bili svrgnuti s funkcije. Nisu morali vraćati tug i sandžak ako su bili samo smijenjeni i ako im je čin

10 Zatim se navodi vezirovo ime.

11 Vidjeti fermane iz sarajevskih sidžila.

12 *Fatih kanunamesi*, str. 34, prema Mehmet Ipsirli, *Uređenje u pokrajinama u Historija Osmanske države i civilizacije*, nav. dj., str. 275.

13 *Kânunnâme-i Âl-i Osman* (Târih-i Osmanî Encümeni mecmuasının ilâvelerinden), str. 26, prema Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilatı*, Ankara, 1988, str. 63. i 64.

14 Naravno, svi namjesnici pokrajina bilo da su oslovljavani s beg, beglerbeg ili s valija s titulom vezira nisu imali jednak pristup sultanu. Bliži su bili oni čije su majke bile sultanije i oni koji su se ženili sultanovim kćerima. Pošto su neki sultani imali velik broj kćeri, udavali su ih za službenike s dvora s titulom vezira, a ti su onda postavljani za beglerbegove u nekom od ejaleta Carstva. Vidjeti: Uzunçarşılı, nav. dj., str. 63.

15 Uzunçarşılı, nav. dj., str. 76.

ostao. Tugove i zastavu umrlih vraćali su državi. Zastava velikog vezira bila je zelena, a vezira i beglerbega crvena.¹⁶ Kod Osmanlija tug je bio oznaka čina i znak kojim se ukazivalo na vojnu funkciju vladara, vezira, beglerbega, sandžakbega i drugih.¹⁷ Padišah je imao sedam tugova, veliki vezir pet, drugi veziri imali su po tri tuga, beglerbezi po dva, a sandžakbezi i mirlive po jedan.¹⁸ Za svaki tug postojala su i određena povećanja u primanjima. Kada su veziri, beglerbezi, defterdari i mulle, kao glavni kadije u ejaletima, dolazili da izraze zahvalu sultanu, bili su dužni određenim službenicima na dvoru dati bahšiš.¹⁹ Iznos bahšiša bio je određen zakonom. Koliko je položaj u ejaletima bio značajan govori podatak da su do početka 17. stoljeća i prinčevi dolazili na položaj sultana s položaja u ejaletima.²⁰ Sultani su valijama i seraskerima upućivali fermane ukrašene njihovim vlastoručnim potpisima, koji su se nazivali *hatt-ı hümayûn*, povodom unapređenja u nekom njihovom postupku važnom za državu (*hatt-ı hümayûnla müveşşah*). Berat dodjeljivan veziru i valiji nazivao se i menşura i određivan je kao "*berat-ı sa'âdet âyât ve menşûr-ı meserret gââyât*."²¹ U beratu se navodilo mjesto i naziv službe, plaća i prihodi, ime osobe kojoj se izdaje te razlog zbog kojeg se daje.

Riječ *vâli* znači *vladar, namjesnik, guverner*, a dolazi od arapskog glagola *walâ* u značenju *biti blizu, biti neposredno uz, slijediti, dolaziti (neposredno) iza*.²² Osoba birana za valiju nosila je titulu vezir. Riječ *vezir* znači *zastupnik vladara*, a izvedena je od arapskog glagola *wazara*, što znači *ponijeti, nositi težak teret, biti vezir, pobijediti*.²³ Uz titulu vezir išao je i naziv paša²⁴, koji se davao vezirima i drugim vojnim i civilnim službenicima na visokim državnim položajima. Termin *vezir* nije sinonim za termin *valija*. Neko može imati titulu vezira, a da nema funkciju valije. Vezir je titula koja se davala brojnim službenicima na dvoru, među kojim je bio i beglerbeg. Sandžakbeg u Bosni postao je beglerbeg nad sedam sandžaka 1580. godine kada je bosanski sandžak, osnovan 1463. godine, bio izdvojen iz Rumelijskog beglerbegluka i kada je

16 U djelu *Kavanin-i Osmani ve Rabita-ı Asitane*, prema Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilatı*, Ankara, 1988, str. 247. za vezirovu zastavu upotrijebljena je riječ *kırmızı*, a za baglerbegovu riječ *kızıl*.

17 Osim navedenih, i šejhulislam, kazaskeri, janičarski aga, sekban baša, šesti buljuk kapikulu konjice, kralj Erdela, vojvode Vlaha i Bogdana mogli su imati tugove. Vidjeti: *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, III, Istanbul, 1993, str. 522.

18 *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, III, Istanbul, 1993, str. 522.

19 Isto, str. 111, 207, 247, 262, 268. i 402.

20 Sin Murata Trećeg, Mehmed Treći (1595–1603), bio je posljednji osmanski vladar koji je s položaja valije u ejaletu došao na poziciju sultana. Vidjeti: Uzunçarşılı, nav. dj., str. 89.

21 Uzunçarşılı, nav. dj., str. 284.

22 Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, Sarajevo, 1997, str. 1671.

23 Isto, str. 1633.

24 Izvedeno od baš aga – glavni aga.

osnovan Bosanski beglerbegluk, ejalet ili pašaluk. Bosanski sandžak je od tada bio centralni sandžak i nazivao se Paša-sandžak.²⁵ Prvi beglerbeg bio je Ferhat-paša Sokolović, koji je imenovanjem na tu dužnost dobio rang paše.²⁶ Beglerbezi su imali titulu paša s dva, a kasnije i titulu vezir s rangom od tri tuga.²⁷ Titulu vezir počeli su dobijati od vremena Sulejmana Zakonodavca (1520–1566).²⁸ Postavljani su, uglavnom, na godinu dana. Nekima je dužnost produžavana pa su na ovoj poziciji ostajali i po tri četiri godine uzastopno, a neki su ostajali samo nekoliko mjeseci. Valija je mogao nositi i titulu silahdar – onaj koji čuva oružje starih vezira i velikana i njime upravlja.²⁹ Takvu titulu su nosili, naprimjer, silahdar Mehmed-paša, koji je bio valija u Bosanskom ejaletu 1191/1777. godine, vezir silahdar Mustafa-paša, bio valija 1184/1770. godine, i silahdar Abdullah-paša, bio valija 1194/1780. godine. U dokumentima osmanske administracije valija je oslovljavan, posebno u periodu do 18. stoljeća, kao beglerbeg. Bio je na čelu Bosanskog divana³⁰ u kojem je kao jedan od članova učestvovao i sarajevski mulla te je nadzirao da odluke budu u skladu sa zakonom formiranim na državnom vrhu. Predstavljao je jedan od dva glavna oslonca sultanove vlasti u pokrajini. Drugi je bio kadija Bosne ili mulla, glavni osmanski kadija za Bosanski ejalet. Ni jedan ni drugi zastupnik visoke vlasti sultana u provinciji nisu bili samostalni i nezavisni. Mulla je mogao dati ocjenu ponašanja valije kako u pogledu njegova snalaženja u organizaciji upravne i izvršne vlasti tako i u pogledu njegova ukupnog držanja i nastupa na terenu.³¹ Po navodima iz sultanovih visokih naredbi valija je bio iznad svih službenika u ejaletu kao *hâkim* i kao *vâli*. Njegova riječ morala se izvršavati bez pogovora i njemu su se morali obraćati svi državni službenici o svim pitanjima, kako onim najznačajnijim tako i o onim manje važnim. Ni kadija od Bosne, zvani *mulla*, nije mogao učiniti ništa bez obraćanja valiji i bez njegova odobrenja. Prema navodu iz fermama valija je mogao postavljati i smjenjivati sve državne službenike, uključujući i sve kadije vilajeta, tj. kadije kadiluka, sve rukovodioce, ulemu, ajane, vojna lica, kao što su kapetani,

25 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1959, str. 78. i 79.

26 Navedeni je od 1574. do 1580. godine bio sandžakbeg u Bosni, a od 1580. do 1588. beglerbeg. Vidjeti: Hazim Šabanović, nav. dj., str. 81.

27 Isto, str. 109.

28 Hazim Šabanović, *Bosanski divan*, Separat iz POF-a, XVII–XIX, Sarajevo, 1973, str. 14.

29 Ş. Sâmî, *Kâmûs-i türki*, Der-i se‘âdet 1318, str. 731.

30 U Bosanski divan ulazili su mulla, timarski defterdar, defterdar za hazinu, čehaja čauš, divan-efendija, čehaja u defteru, povjerenik u defteru/*defter-emin*, tezkiredžija ruznamedžija, čauši, muhziri i katibi. Vidjeti: Hazim Šabanović, *Bosanski divan*, nav. dj.; Mehmet Ipşirli, Eyâlet (Taşra) teşkilatı, *Osmanlı devleti ve medeniyeti tarihi*, Istanbul, 1994, str. 226.

31 GHB, Turski dokumenti (dalje: TD) 2, str. 168. i 169, preveo Polimac.

dizdari tvrđava, zabiti i drugi.³² Nije imao kompetencije da kadijama izdaje berat. To pravo bilo je u nadležnosti vojnog suca na vrhu, tj. kazaskera, koji je mullama i kadijama kadiluka izdavao kazaskerovu bujuruldiju u vidu zapečaćenog pisma (*mühürlü mektûp*), koja je uručivana kadijama kao dokument kojim su neposredno uvođeni u dužnost. Ako je valija i izdavao bujuruldiju o postavljenju i imenovanju kadija, što se u ovom periodu u kojem govorimo o funkciji valije često dešavalo, ta je bujuruldija predstavljala samo formalan čin uvođenja u dužnost do izdavanja kazaskerove bujuruldije i berata s Porte. Sva njegova postavljenja imala su privremen karakter i, ustvari, predstavljala su vrstu preporuke valije kojom je Porti stavljaio do znanja ko bi mogao biti osoba podesna za neku funkciju. Njegova se preporuka provjeravala na Porti. Sva postavljenja i svrgavanja vršena su u dogovoru s Portom. Sultan je o postavljenjima izdavao ferman, a potom je imenovanima uručivao berat.

Osmanski valija angažiran u Bosanskom ejaletu bio je upućen na beglerbega u Budimu. Osmanski beglerbeg u Budimu je od 1541. do 1686. godine, kada su Osmanlije izgubili Budim, imao veoma široka ovlaštenja i prednost nad susjednim sandžakbezima i beglerbezima tako da je on bio nadležan za izvršavanje pravde i interveniranje u raznim pitanjima koja su se odnosila i na Bosnu.³³

Valijini prihodi su u prvo vrijeme dolazili s hasova na području ejaleta u kojem je bio angažiran. Kasnije, od 18. stoljeća, tačnije od 1717. godine, do kraja osmanske vlasti valijama je kao prihod bila određivana imdadi-hazarija i imdadi-seferijja, od čega su dio trošili za lične potrebe, a dio za nefere i svoju

32 Husamuddin-paša je 1209/1794. godine svrgao sarajevskog kadiju Osman-efendiju i mutesellima Ahmed-bega te je na mjesto kadije imenovao bivšeg plovdivskog kadiju Mehmeda Šaćira Ahiskaliju, a na mjesto mutesellima Ali-bega Džennetića. Vidjeti: Rizo Muderizović, *Nekoliko muhurova bosanskih valija*, GZM, XXVIII, Sarajevo, 1916, br. 1–2; *Tešanjski sidžil*, str. 18, preveo Polimac, str. 40. “Sve kadije vilajeta Bosne, sve ostale rukovodioce (hukjam), ulema, dobri ljudi, kapetani, dizdari tvrđava, svi članovi vijeća – erkjan – ajani i sve ostale će on postavljati i smjenjivati (*vad’ ve ref’*). On će biti iznad najvećih i najmanjih kao zapovjednik (*hakim ve vali*). Njegova se riječ mora izvršavati. O svim pitanjima, kako onim najznačajnijim tako i onim manje važnim, svi će se samo njemu obraćati. Ni jednog dana se ne smije prestati s njegovim poštivanjem. Samo se njegova riječ ima slušati. Sve što on kaže ima se slušati i svi to imaju izvršavati bez pogovora.” Prema Azra Gadžo-Kasumović, *Mulla u Bosanskom ejaletu*, Sarajevo, 2008, str. 48.

33 Ludwig Fekete potvrđuje poseban položaj budimskog beglerbega nad susjednim beglerbezima i sandžakbezima i navodi osmi član Mirovnog ugovora u Žitvi iz 1606. godine. U navedenom članu kaže se da, u slučaju nepoštivanja mira, ako svi kapetani, beglerbezi, na području obiju strana ne bi izvršili pravdu, intervenira beglerbeg od Budima “koji je glava svih beglerbega, pa neka on izvrši pravdu.” Prema: Fehim Spaho, *Odnos bosanskog namjesnika prema budimskom veziru*, Kalendar Narodne uzdanice, Sarajevo, 1934, str. 68.

sbitu (*kapı halkı*). Čim bi dobio postavljenje, valija bi se arzuhalom obraćao carskom divanu na Porti da ga obavijeste o prihodima koji mu pripadaju. Posebno je to bilo potrebno ukoliko mu je uz Bosnu bio dodijeljen i Hercegovački sandžak kao arpaluk i u slučajevima kada je trebalo s bivšim valijom riješiti pitanje korištenja prihoda određenih za valijinu funkciju. S tim u vezi mullu angažiranom u Bosni i ostalim kadijama i naibima s Porte se slala posebna naredba o valijinim prihodima koji su mu dodijeljivani kao pripadajući mu dio iz ukupnih carskih prihoda Bosanskog ejaleta. Svi navedeni su obavještavani o danu valijinog postavljenja (*tevcih*). Taj je dan bio granično vrijeme od kada novoangažirani valija ima pravo preuzimati dodijeljene mu prihode. Pošto je razrezivanje i sakupljanje prihoda, imadadi-hazarije i imdadi-seferije, išlo posredstvom kadija kadiluka i njihovih naiba i nakon što su registrirani u kadilučkim sidžilima, što se obavljalo pod nadzorom mulle, to su spomenuti o tome bivali obaviješteni. Čini se da je i valija u Bosni, kao što je bio slučaj u nekim drugim ejaletima, mogao povećati iznos svojih prihoda tako što je uzimao u zakup sakupljanje nekih poreza čije je sabiranje organizirao za državnu hazinu, a dio je ostavljao za sebe po osnovi nagrade za obavljani posao. Prihodi valijinih čehaja podmirivani su iz raznih izvora.³⁴

Dodavanje Hercegovačkog sandžaka Bosanskom ejaletu kao vezirovog arpaluka

Teško je utvrditi od kada su beglerbezi u Bosni počeli dobijati Hercegovački sandžak kao arpaluk. U Turskoj kancelariji Dubrovačkog arhiva čuva se bujuruldija datirana 17. redžepa 1058/7. augusta 1648. godine Derviš Mehmed-paše, namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka, u kojoj se spominje Hercegovački sandžak kao arpaluk namjesnika u Bosni, i bujuruldija Kose Ali-paše datirana 17. redžepa 1071/18. marta 1661. godine. To su dvije najstarije bujuruldije u kojima se spominje hercegovački arpaluk namjesnika u Bosni.³⁵ Najstariji dokument, koji se čuva u Gazi Husrevbegovoj biblioteci, u kojem se navodi da je valiji dodijeljen uz Bosanski ejalet i Hercegovački sandžak kao dodatak jeste ferman izdat u Jedrenama datiran 1699. godine³⁶. Osim tog dokumenta sačuvan je i prijepis bujuruldije

34 Naprimjer, Ahmed-paši Dugaliću (koji je 1598. i 1604. godine bio bosanski beglerbeg) bio je dodijeljen, kao čehaji bosanskog beglerbega, jedan dio prihoda od dubrovačke soli kao plaća ili kao dodatak na plaću. Vidjeti: Adem Handžić, nav. dj., str. 417–419.

35 Vesna Miović, *Dubrovačka republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*, Dubrovnik, 2008, str. 129. i 131.

36 GHB, A–4039/TO: Ferman izdat u Jedrenama, datiran sredinom safera 1111/između 8. i 17. augusta 1699. godine i upućen valiji koji kao arpaluk uživa Hercegovački sandžak i kadiji izdat na osnovu arzuhala koji su Porti uputili spahije janičari, raja i ostali stanovnici iz tri sela u nahiji Sokol, koji su izjavili da daju ušure i ostale hakove i rusume po kanunu

Muhsin-zade Mehmed-paše datirane 1176/1762. godine.³⁷ Kod Muvekkita se dodavanje Hercegovačkog sandžaka Bosanskom ejaletu prvi put spominje 1171/1757–1758. godine, kada je postavljen Mehmed-paša Kukavica. Nakon tog vremena sve do 1831. godine svim pašama angažiranim u Bosni kao valije dodjeljivan je i Hercegovački sandžak kao dodatak. Od 1831. godine do 1834, usljed pokreta Gradašćevića i njegova sloma, Hercegovina se ne pripaja Bosni kao arpaluk. Od 1835. do 1842. valijama se uz Bosanski ejalet dodjeljuju Zvornički i Kliški sandžak³⁸, a više se ne dodjeljuje Hercegovački sandžak pošto je te godine bio izdvojen iz Ejaleta i njime je upravljao Ali-paša Stočević. Zvanično se on i dalje smatrao sandžakom Bosanskog ejaleta, a ne zasebnim ejaletom.³⁹ Godine 1843. dodavao se Kliški i Hercegovački sandžak.⁴⁰ Muvekkit ne navodi podatke šta se od 1844. do 1850. godine na upravu valijama dodavalo uz Bosnu. Godine 1850. ponovo se spominje samo Bosanski ejalet s Hercegovačkim sandžakom. Među originalima fermana u zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke nalazi se posljednji sačuvani ferman datiran 1230/1815. godine, kojim se određuje postavljenje beogradskog muhafiza Sulejman-paše za valiju Bosanskog ejaleta uz dodatak Hercegovačkog sandžaka.⁴¹ Šabanović navodi da su beglerbezi angažirani u Bosni dobijali u arpaluk Požeški, Lički, Bihaćki, a najčešće Hercegovački sandžak, čiji je has iznosio 410.515 akči, međutim ne navodi izvore na osnovu kojih tvrdi da su Požeški, Lički i Bihaćki sandžak dodjeljivani kao arpaluk, niti navodi od kada se Hercegovački sandžak počeo dodjeljivati valiji u Bosni.⁴² Bosna je mogla biti dodjeljivana kao arpaluk bivšim velikim vezirima i bivšim beglerbezima Rumelijskog ejaleta.⁴³ Tako je Muhsin-zade Mehmed-paša držao

i defteru, ali da se navedena davanja ne sakupljaju na vrijeme, nego da im više konjanika dolazi na konak i na hranu. Fermanom se takva praksa zabranjuje.

- 37 GHB, sidžil 10, str. 27: Bujuruldija datirana 22. zul-kade 1176/4. juna 1763. godine i upućena mutesellimu Novog Pazara, munli Sarajbosne, kadijama Mitrovice, Novog Pazara, Nove Varoši, Prijepolja, Pljevalja, Čajniča, njihovim naibima te mutesellimu hercegovačkog sandžaka, zabitu Starog Vlaha/*Istari Eflak*, kapetanima i agama nefera, ajanima Vilajeta i poslovnim ljudima kojom valija javlja da mu je ponovo dodijeljen na upravu *Bosanski ejalet s dodatkom Hercegovačkog sandžaka* i da mu je o tome stigao ferman s Mehmed-begom, kapidžibašom Visoke Porte.
- 38 ...bu defa *Izvornik ve Klis sancakları ilhâkıyla Bosna eyâleti* uhde-i istihâline tevcih ve ihsân-ı Hümâyun buyurulan vezirim Mehmed Vecihî paşa edamaLlâhu Te'âla iclâlehu... Vidjeti: GHB, sidžil 75, str. 21.
- 39 Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983, str. 23.
- 40 Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, knjiga 2, Sarajevo, 1999.
- 41 GHB, A-1022/TO.
- 42 Hazim Šabanović, *Bosanski divan*, nav. dj.
- 43 Muvekkit, nav. dj., str. 620.

Bosanski ejalet kao svoj arpaluk sve dok je bio na položaju velikog vezira, a umjesto njega upravljao je njegov kajmakam. Kada je bio smijenjen s mjesta u Bosanskom ejaletu, dodijeljen mu je Solun kao arpaluk.⁴⁴ Iz te je prakse jasno zašto spomenute valije ne možemo nazivati bosanskim, već osmanskim valijama, jer su samo kratko vrijeme bili angažirani i u Bosni. Često nisu ni dolazili ili su dolazili vrlo kratko, a poslove su vodili njihovi kajmakami. Valija je djelovao i kretao se na nivou carstva, a ne na nivou ejaleta.

Valija angažiran u Bosni bio je ne samo vojskovođa najvišeg ranga u Bosni i administrativno-upravno lice nego je istovremeno, kada je bilo potrebno, bivao postavljan i kao serasker drugih područja na kojima su se vodile ratne operacije, kao što je područje Hadžiolglu Pazara i Karasua, gdje se vodio rat s Rusijom.⁴⁵ Dagistanlija Ali-paša dva puta je bio postavljan na navedena područja kao serasker, 1773. i 1774. godine.⁴⁶ Valijama angažiranim u Bosanskom ejaletu dodjeljivani su i drugi sandžaci na kojima se nisu vodile ratne operacije u vidu arpaluka, kao što su Solun i Kavala⁴⁷, Nikopolje i drugi.⁴⁸

Postavljenje valije i njegovih zamjenika

Valiju za Bosanski ejalet s dodatkom Hercegovačkog sandžaka određivao je sultan na prijedlog velikog vezira, koji je bio zadužen da predlaže postavljenja svih državnih službenika, osim uleme čije je postavljenje predlagao šejhulislam. Izbor valije ovisio je o njegovoj ranijoj angažiranosti i požrtvovanosti

44 Muvekkit, nav. dj., str. 524, 569. i 572.

45 GHB, sidžil 15, str. 32: Ferman datiran 24. redžepa 1187/11. oktobra 1773. godine, izdat na polju Šumna i upućen veziru Dagistanli Ali-paši kojim mu se dodjeljuje Ejalet Bosna s dodatkom Hercegovačkog sandžaka i seraskerluk područja Karasu; Sidžil 15, str. 36: Ferman datiran u prvoj dekadi šabana 1187/između 18. i 27. oktobra 1773. godine, izdat na polju Šumna i upućen kadiji Sarajbosne i ostalim kadijama i naibima kojima se naređuje da se postavi čehaja Ibrahim kao mutesellim za Bosnu pošto je valija Dagistanli Ali-paša angažiran i kao serasker područja Hadžiolglu Pazari i Karasu.

46 GHB, sidžil 15, str. 54: Ferman datiran 9. zul-kade 1187/22. januara 1774. godine, izdat u logoru Šumna i upućen valiji Bosne i seraskeru oblasti Karasu, veziru Ali-paši, kojim se određuje da se kao valija Bosne s dodatkom Hercegovačkog sandžaka i dalje ostavi navedeni vezir Ali-paša.

47 GHB, sidžil 17, str. 89: Ferman izdat u Konstantiniji, datiran 28. džumadel-ahira 1189/26. augusta 1775. godine, i upućen veziru Muhammed-paši, bivšem velikom veziru, kojem su ranije kao arpaluk bili dodijeljeni sandžaci Solun i Kavala, kojim mu se dodjeljuje Ejalet Bosna s dodatkom Hercegovačkog sandžaka, počev od 28. džumadel-ahira 1189/26. augusta 1775. godine; Sidžil 18, str. 66: Ferman izdat u Konstantiniji, datiran 21. džumadel-evvela 1190/8. jula 1776. godine, i upućen veziru Muhammed-paši, mutesarrifu Bosanskog ejaleta s dodatkom Hercegovačkog sandžaka, kojim mu se ponovo dodjeljuje uprava nad spomenutim ejaletom s dodatkom Hercegovačkog sandžaka.

48 GHB, sidžil 19, str. 173.

u obavljanju zaduženja na istoj dužnosti bilo u Anadoliji, Beogradu ili drugim mjestima Osmanske države. U tom smislu sultan je nakon izbora upućivao izabranoj osobi prvi ferman o postavljenju.⁴⁹ Taj ferman upućivan je samo na ime novoizabranog valije i specijalnog izaslanika – mubašira. Mubaširu, izabranom među službenicima Porte, naređivano je da ode na mjesto službovanja novopostavljenog valije s fermanom o postavljenju. Navedeni ferman nazivao se *tevdžih-ferman* i nije precizirao valijine dužnosti niti se unosio u sudske registarske protokole – sidžile. Drugi ferman, koji je prethodio beratu, sadržavao je opis dužnosti valije, ali nije sadržavao iznos njegovih primanja.⁵⁰ Iznos primanja preciziran je u beratu koji nije bio registriran u sidžilima i koji se uručivao valiji. Tim fermanom valiji se određivala dužnost da preuzme pokrajinu, da štiti i čuva raju i vojničke podanike (*kul*), da otklanja nepravde te da obavlja ostale dužnosti koje mu se narede. Valija je istovremeno upozoravan da ne čini nepravdu i nasilje siromašnoj raji i stanovnicima vilajeta. Navedeni ferman bilježio se u registre sarajevskog suda.⁵¹ Treći ferman upućivan je sarajevskom mulli, kadijama drugih kadiluka i naibima.⁵² Tim su fermanom kadije izvještavane o postavljenju novog valije i mutesellima za Bosanski ejalet do njegova dolaska. Taj ferman nije sadržavao opis dužnosti valije. Obavezno se bilježio u sidžile.⁵³ Valija je na mjesto guvernera Ejaleta najčešće bio postavljan na godinu dana. Ako bi mu mandat bio produžen, izdavan je novi tevdžih-ferman, kojim se određivalo da u narednom periodu zadržava svoju funkciju.⁵⁴ Po postavljenju, valija je slao mulli i ostalim kadijama bujuruldiju, koja je bilježena u sidžile kadiluka, u kojoj je izvještavao o tome od kada je postavljen na dužnost. Tom je bujuruldijom pozivao kadije da pošalju predstavku Bosanskom divanu i da ga izvijeste o svemu što se događa u kadilucima koji su u domenu njihove nadležnosti.⁵⁵ Nakon što bi dokumenti o postavljenju valije bili evidentirani u sidžile, kadija je muraselom obavještavao bosanskog dizdara i topčije da ispale paljbu iz topova kao vid obavijesti i slavlja povodom dolaska valije.⁵⁶ Nakon toga slala se, po starom običaju, komora za pašu koji je dolazio u Bosnu. O tome govori bujuruldija upućena na mutesellim-agu, janičarskog zabita turnadžibaši-agu, zabite, ajane i poslovne ljude Ejaleta kojom im se upućivala naredba da se pošalju konji za pašu koji je dolazio u Bosnu. Prema citiranoj bujuruldiji, sarajevski kadiluk bio je dužan osigurati

49 GHB, A-1022/TO.

50 GHB, A-4297/TO.

51 GHB, sidžil 9, str. 137; sidžil 18, str. 66; sidžil 9, str. 78 i drugi sidžili.

52 GHB, A-1001/TO, A-1844/TO.

53 GHB, sidžil 18, str. 148 i drugi sidžili.

54 GHB, sidžil 9, str. 78 i 131. i drugi sidžili.

55 GHB, sidžil 10, str. 27.

56 GHB, A-293/TO.

za tu namjenu 800 konja. U tom poslu bio je nazočan mulla, a za neposredno izvršenje valijin izaslanik zadužen da preuzme navedenu komoru.⁵⁷ Valija se prilikom dolaska zadržavao nekoliko dana u Sarajbosni, koja se u njegovoj bujuruldiji nazivala *kursiyy-i memleket*, dok se Travnik nazivao *mekarr-i memleket*.⁵⁸ U nekim bujuruldijama valija je Travnik određivao kao mjesto “u kojem se nalazi moja kancelarija i moja vlada” (*kalem ve hükümetimiz olan Travnik*).⁵⁹ Iz navedenih naziva i formulacija da se vidjeti da je Sarajbosna bila glavni centar i glavna prijestolnica Ejaleta, osobito u ekonomskom i duhovnom pogledu. Bilo je stvarno središte moći i znanja, jer je bilo i sjedište mulle kao drugog glavnog predstavnika pažljivo izabranog i angažiranog s Porte, a da je Travnik bio samo mjesto stanovanja, boravka i dužeg zadržavanja valije i njegove pratnje pa se stoga naziva *mekarr* – mjesto boravka i zadržavanja. Za doček valije i za valjinu pratnju u raznim prilikama sakupljala se hrana čija se evidencija razrezivala na sarajevske džemate putem posebnog deftera hrane (*defter-i zehâ'ir*). Tu su spadali, naprimjer, narodni (obični) i specijalni hljeb, ovčije meso, pirinač, svijeće, šećer, med, nohut, luk, so, brašno, nišesta, kahva, sapun, saće, vosak za svijeće, kokoši i pilići, jaja, sirevi, mlijeko, jogurt, povrće, ječam, sijeno, drva i slično.⁶⁰ U slučaju da valija umre, a još mu teče dužnost u Bosanskom ejaletu, s Porte bi dolazila naredba da se imovina spomenutog popiše, zapečati, sačini defter i pošalje na Portu.

Mutesellim ili kajmakam za Bosanski ejalet / ejaletski mutesellim

Mutesellim predstavlja osobu kojoj je nešto povjereno u emanet. U ovom slučaju državnog službenika koji na nivou kadiluka obavlja poslove povjerenе valiji od Porte. Kajmakam predstavlja osobu koja u potpunosti preuzima nečije dužnosti i obavlja ih umjesto njega. Kada novopostavljeni ejaletski mutesellim, nakon objelodanjivanja sultanovog fermana o navedenom pitanju, bujuruldijom obavještava nadležne državne službenike da je postavljen da umjesto valije obavlja sve poslove na nivou Ejaleta do valijinog dolaska tada može da se potpisuje i kao mutesellim i kao kajmakam.⁶¹ Dužnost mutesellima za Bosanski ejalet u dokumentima određivana je kao *Bosna eyaletinin mutesellimliği* – mutesellimluk Bosanskog ejaleta.⁶² Arzuhal sultanu upućivao je kapućeħaja kapidžibaša Porte s prijedlogom o postavljenju eja-

57 GHB, A–1054/TO: Bujuruldija datirana 17. zul-kade 1178/8. maja 1765. godine.

58 GHB, A–1054/TO.

59 GHB, sidžil 9, str. 101.

60 GHB, A–975/TO: Troškovnik izdataka za doček paše u Sarajevu datiran 14. šabana 1189/10. oktobra 1775. godine.

61 GHB, sidžil iz 1177. godine, str. 21. i 22.

62 GHB, sidžil 8, str. 12.

letskog *mutesellima*.⁶³ Ukoliko prvim *fermanom* valiji nije bilo naređeno da hitno napusti ranije mjesto službovanja i dođe u Bosanski ejalet, do njegova dolaska postavljan je *mutesellim* ili *kajmakam* za Bosanski ejalet, tj. *ejaletski mutesellim* ili *ejaletski kajmakam*. On je bio prvi ili glavni *kajmakam* valije angažiranog u Ejaletu Bosna. Čini se kao da su sultan i valija češće u svojim dokumentima o postavljenju navedenog državnog službenika koristili termin *mutesellim*, a da je sam *mutesellim* za Bosanski ejalet preferirao za sebe naziv *kajmakam* i tako se, uglavnom, potpisivao na dokumentima koje je izdavao. Mehmet Ipširli kaže da su *beglerbeg* i *sandžakbeg* kada su odlazili na vojne pohode ili kada su iz drugih razloga odsustvovali imenovali svog zastupnika *mutesellima*.⁶⁴ Valija je za tu pojedinačnu namjenu određivao svog zastupnika *kajmakama* za Bosanski ejalet, o čemu je novopostavljeni *ejaletski kajmakam* s titulom *miri-mirana bujuruldijom* izvještavao sarajevskog *mullu* i ostale *prvake* i *ajane*: *mutesellima*, *janičarskog zabita serturnai-agu*⁶⁵, ostale *kadije*, *age* – *serdengečtija*, *alemdara* i *bašeskija*, kao i *šejhove esnafa*.⁶⁶ Njegovo postavljenje vrijedjelo je do dolaska nove naredbe s *Porte*. Također, potreba za postavljanjem *mutesellima* za Bosanski ejalet javljala se onda kada je stari valija otišao s dužnosti, a novi nije stigao, kada nije dolazio duže vrijeme nakon postavljenja ili kada nije nikako dolazio nego je redovno bio angažiran na drugom mjestu, a Bosna mu je bila dodijeljena kao *arpaluk*. U tom je slučaju *mutesellim* angažiran na nivou Bosne obavljao sva njegova zaduženja u ovom ejaletu. U *bujuruldiji*, kojom svog *kajmakama* uvodi u dužnost kao svog zamjenika, valija navodi da treba preuzeti Travnik, u kojem se nalaze njegova kancelarija i vlada (*kalem ve hükümetimiz olan Travnik*), ostale *kadiluke* i *serhate* te da upravlja važnim poslovima.⁶⁷ Bosanski *ajani*, *silahšori*, *kapučehaje* i drugi upućivali su *arzuhale Porti* da se postavi *mutesellim* Bosne. Postavljenje *mutesellima* za Bosanski ejalet naređivano je *fermanom* na osnovu koga je valija izdavao *bujuruldiju* o njegovu postavljenju.⁶⁸ Osobitosti dužnosti *mutesellima* za Bosanski ejalet, tj. *ejaletskog mutesellima* u našoj literaturi nisu se posebno naglašavale. Pisalo se samo o *kadilučkom mutesellimu* za Sarajevo i *mutesellimima* drugih gradova. Kao *mutesellim* za Bosanski ejalet mogao je biti izabran *kadilučki mutesellim*, najčešće sarajevski, koji

63 GHB, sidžil 5, str. 45: ...Dergâh-i muallâm kapıcıbaşılarından müşâr ileyhi kapıkethüdası olan iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim mîr Affan dâme mecduhu arzihâliyle istid'âyı etmeğin vech-i meşrûh üzere fermânım olmağın...

64 Mehmet Ipširli, *Uređenje u pokrajinama*, u *Historija Osmanske države i civilizacije*, Sarajevo, 2004, str. 285.

65 Serturnai-aga ili turnadžibaša.

66 GHB, A-1062/TO.

67 GHB, sidžil 9, str. 10.

68 GHB, A-1795/TO, A-1001/TO, A-1844/TO; sidžil 18, str. 148.

je nakon postavljenja iz Sarajbosne morao otići u Travnik. Osmanski valija postavljen za Bosnu svojom je bujuruldijom davao kompetencije mutesellimu za Bosnu, tj. svom glavnom kajmakamu, da sam odabere i postavi mutesellime za kadiluke kao što su Sarajbosna, Pljevlja, Srebrenica, Banja Luka, Novi Pazar, Trebinje i druga mjesta.⁶⁹ Valija je imao titulu vezira, a kajmakam titulu mirimirana i oslovljavan je kao kajmakam-aga Bosne (*Bosna kaymakam ağa*).⁷⁰ Naprimjer, oslovljavan je *mîrimîrân Suleyman kâymakâm-ı Eyâlet-i Bosna*. Iz dokumenata se uočava da je dužnost mutesellima za Bosanski ejalet bila funkcija na koju su privremeno, tj. *na zamjenu* mogli biti angažirani razni državni službenici, koji su s valijom na čelu učestvovali u upravi Ejaletom, kao što su mutesarrifi pojedinih sandžaka, defterdari i mutesellim sarajevskog kadiluka, kapučehaja s Porte ili katibi Divana.⁷¹ Defterdar za Bosnu mogao je kao dodatak, tj. arpaluk imati dodatne prihode preuzimajući funkciju kajmakama za Ejalet Bosna.⁷² I mirimiran, koji je kao sandžakbeg obavljao funkciju u nekom od sandžaka iz Bosanskog ejaleta, mogao je kao arpaluk dobiti funkciju kajmakama Bosne, čime su mu bili dodjeljivani dodatni prihodi kao arpaluk.⁷³ I neki od funkcionera na Divanu, kao što je sekretar (katib Divana) mogli su, po potrebi, obavljati dužnost kajmakama Ejaleta Bosna.⁷⁴ Oni su tada postavljali svoje zamjenike da obavljaju njihove primarne funkcije do povratka na staru dužnost.

Valija je upućivao bujuruldiju sarajevskom mulli i ostalim kadijama prilikom postavljenja kajmakama po čijim se navodima vidi da je nastojao zaštititi svoju funkciju određujući uvjet da spomenuti ne traži valijinu funkciju i da za valiju uči hajr-dovu.⁷⁵ To znači da je valija tako izražavao upozorenje da njegovo glavno pravo na funkciju bude zaštićeno te da je u tom smislu nadređen kajmakamu na kojeg je privremeno, tj. po ukazanoj potrebi prenosio svoje ukupne kompetencije uključujući i vojne.

Valijina bujuruldija naslovljena na novopostavljenog ejaletskog kajmakama bilježila se u sidžilima. Od kajmakama se očekivalo da ima dobro

69 GHB, A-1795/TO, A-1001/TO, A-1844/TO.

70 GHB, sidžil 15, str. 34.

71 GHB, sidžil iz 1182/1768. godine, str. 26; sidžil iz 1177. godine, str. 23; A-4855/TO-224.

72 GHB, A-4855/TO-224: Bujuruldija Malkoča, defterdara i kajmakama Bosne datirana 13. džumadel-ahira 1245/10. decembra 1829. godine i izdata na nedatiran arzuhâl Mehmeda Šakir-age, kirajdžije iz Jajca; A-4855/TO-114: tezkira defterdara i kajmakama Bosne.

73 GHB, sidžil 5, str. 26: Bujuruldija Mehmeda, miri-mirana Klisa i kajmakama Ejaleta Bosna, datirana 11. rebiul-ahira 1182/25. augusta 1768. godine i upućena kadijama Cernice, Mostara, Nevesinja, Blagaja, Ljubinja sa Stocem, Duvna, Ljubuškog, Bekije Imotske i Konjica, kojom ih obavještava da je on, navedeni miri-miran postavljen za kajmakama Bosne te naređuje da se to javno obznani i registrira u sidžilima.

74 GHB, sidžil 7, str. 23.

75 GHB, A-3551/TO.

držanje, da odgovorno sviđa poslove, da ima poštovanje sredine u kojoj se nalazi i da je požrtvovan. Valija je kajmakamu nalagao da saraduje s ljudima od znanja, tj. ulemom, i sa stanovništvom, da preduzima akcije, da brine o hvatanju odmetnika od zakona i o sigurnosti pokrajine, da se suprotstavlja neprijatelju, da štiti stanovništvo i ni na koji način ne nanosi stanovništvu nepravdu. Nakon ove slijedila je bujuruldija kajmakama upućena sarajevskom mulli i drugim kadijama da je registriraju u sidžile te da javno bude obznanjena.⁷⁶ Dakle, kajmakam je kao i valija imao kompetencije da po valijinoj uputi i naređenju izdaje bujuruldije o pitanjima o kojima ih je izdavao i valija. Kajmakamova bujuruldija razlikovala se od valijine po tome što u zaglavlju nije imala karakterističan valijin pečat, nego je ispod teksta bujuruldije samo imala potpis *kâymakâm-ı Eyâlet-i Bosna* uz njegov osobni okrugli pečat.⁷⁷ Najstarija bujuruldija valijinog kajmakama sačuvana u fondu Gazi Husrev-begove biblioteke jeste bujuruldija datirana sredinom džumadel-ahira 1043/17. decembra 1623. godine.⁷⁸

Ćehaja valije (*kethüda*)

Riječ *ćehaja* (*kethüda* ili *kâhya*) označava osobu angažiranu za obavljanje raznih poslova važnih ličnosti u državnoj upravi ili u nekim drugim važnim poslovima izvan državne uprave, kao što je ćehaja kod esnafa. Ćehaje su općenito obavljali značajne poslove kao zamjenici nosilaca odgovarajućih funkcija tako da se može govoriti o ćehaji valije, ćehaji sandžakbega, ćehajama mustahfiza, ćehaji deftera, ćehajama čauša i drugima. Bujuruldijama su valije upućivali naredbe, uz ostale državne službenike kojima su se uobičajeno obraćali, i ćehajama kao zamjenicima i glavnim pomoćnicima navedenih državnih funkcionera.⁷⁹ Posebno su valije upućivali naredbe svom ćehaji i ejaletskom kajmakamu s nalogom da na osnovu njihove bujuruldije sastavi kajmakamsku bujuruldiju.⁸⁰ Ćehaje su imali titulu *serbevvâbîn-i Dergâh-i Âli*.⁸¹ Ćehaje s titulom *serbevvâbîn* često se javljaju na funkciji ejaletskih kajmakama. Nakon povratka valije s ratišta ili dolaska na novu funkciju vjerovatno su prestankom potrebe za tom vrstom kajmakamskog angažmana ponovo obavljali

76 GHB, A-1052/TO; sidžil 9, str. 101.

77 GHB, A-1042/TO.

78 Bujuruldija je upućena kadiji Jajca i njome se potvrđuje da je zemljište od četiri baštine određeno za vakuf darusseadeage Mustafa-age te da se porez s iskrčenih mjesta dodijeli vakufu, a da spahija spomenute kasabe uzima samo 300 akči s baština ubilježenih na ime *resm-i zemina*. Vidjeti: GHB, A-4856/TO-6.

79 GHB, sidžil iz 1176-1177/1762-1763, str. 16.

80 GHB, A-4383/TO.

81 GHB, A-935/TO; A-4225/TO.

svoju primarnu funkciju valijinog ćehaje (*kethüda*). Stoga o istim pitanjima susrećemo bujuruldije koje je nekada potpisao kajmakam, a nekada ćehaja, ili je jedna osoba potpisana i kao ćehaja (*kethüda*) i kao kajmakam istovremeno. Ukoliko ejaletski kajmakam nije bio postavljen s mjesta valijinog ćehaje, nego s neke druge funkcije, tada se potpisivao samo kao kajmakam. Ako je dolazio s funkcije defterdara, potpisivao se i kao defterdar i kao kajmakam, jer se namjeravao vratiti svojoj primarnoj funkciji. Također, ako je bio sarajevski mutesellim postavljen na mjesto ejaletskog kajmakama, potpisivao se i kao mutesellim i kao kajmakam. Ta dva termina, mutesellim i kajmakam, bila su kompatibilna jedan s drugim. Međutim, treba razlučiti pojam kadilučkog mutesellima od pojma ejaletskog mutesellima ili kajmakama. Treba istaći da se kadilučki mutesellim, kao naprimjer sarajevski, koji se najčešće nalazio na funkciji ejaletskog mutesellima ili kajmakama, nakon prestanka potrebe za ejaletskim kajmakamom koji u potpunosti obavlja funkciju odsutnog valije, vraćao na svoju primarnu funkciju kadilučkog mutesellima.

Neki valijini zamjenici potpisivali su se kao *kethüdâ-yı vâli-i Bosna*, tj. "ćehaja valije u Bosni". I kajmakami su imali svoje ćehaje (*kethüda-yı kâymakâm-ı Bosna*).⁸² Ćehaja je bio pomoćnik valije, domaćin u njegovu konaku, koji je po valijinoj naredbi slao pisma i tezkire kadijama kadiluka, za bitima, ajanima, mutesellimima, poslovnim ljudima da izvrše svoje obaveze. Njegove tezkire i pisma slijedile su nakon valijine bujuruldije i služile su kao vrsta opomene i podsjećanja na to da se valijini raniji nalozi izvrše.⁸³ Ćehaja je bio stalno angažiran uz valiju, a ejaletski kajmakam ili mutesellim bio je angažiran po potrebi. Ćehaja angažiran u valijinom konaku ostajao je na službi kao ćehaja i onda kada je valija bio odsutan i kad je njegove poslove obavljao privremeno angažirani ejaletski kajmakam. Dužnost ćehaje bila je da čuva kontinuitet procedure u državnim poslovima iniciranim s valijinog dvora ili konaka dok su se valije i kajmakami često smjenjivali.⁸⁴ Ćehaje su uz valiju bili veoma utjecajne ličnosti i postavljani po potrebi na mjesto ejaletskog kajmakama. U tom je slučaju takav valijin službenik oslovljavan istovremeno i kao kajmakam, odnosno mutesellim i kao ćehaja (*kethüda*), naprimjer: *Kidvetü'l-emâcid ve'l-ayân Eyâlet-i Bosna kâymakâmı kethüdâmız izzetlü ağa zîde mecduhu*.⁸⁵ Godine 1187/1773. Dagistanli Ali-paša uputio je bujurul-

82 *Kethüdâ-yı Ali, kâymakâm-ı Bosna*. Vidjeti: GHB, sidžil 15, str. 28.

83 GHB, sidžil 18, str. 73; A-932/TO, A-933/TO, A-935/TO.

84 Nedatirana kratka tezkira ćehaje bosanskog valije (*kethüdâ-yı vâli-i Bosna*) upućena kadijama, ajanima vilajeta i poslovnim ljudima na putu od Novog Pazara do Travnika kojom ih obavještava o tome da se šalju stvari i ljudi sadašnjeg bosanskog kajmakama katiba Divana (*hâlâ Bosna kâymakâmı kâtib-i Divân*) te da im se osiguraju konaci i da im se da hrane koliko je dovoljno.

85 GHB, A-4383/TO.

diju svom ćehaji Ibrahim-agi, sada mutesellimu Bosne (ejaletskom mutesellimu) kojom ga obavještava da je postavljen za valiju Bosanskog ejaleta s dodatkom Hercegovačkog sandžaka i za seraskera područja Hadžioglu Pazari i Karasu te da njega imenuje mutesellimom za Bosnu.⁸⁶ Navedenoj bujuruldiji prethodio je ferman sultana izdat o istom pitanju. Bujuruldijom je valija samo ponovio navode iz datog fermana. Na osnovu ovih dokumenata ćehaja je, prema uputstvima Porte koja su posredstvom valije dolazila do njega, izdavao svoju bujuruldiju koju je potpisivao i kao ćehaja i kao ejaletski kajmakam.⁸⁷

Mutesellimi ili kajmakami za kadiluke

Valija je svoje ukupne kompetencije na nivou Ejaleta prenosio na svog glavnog ili prvog kajmakama koji se potpisivao kao *kâymakâm-ı eyâlet-i Bosna* ili *kâymakâm-i vâli-i Bosna*. Također je prenosio i svoje kompetencije na mutesellima, tj. kajmakama kao svog zastupnika na nivou kadiluka u mjestima koja su bila sjedišta kadija kadiluka.⁸⁸ Dakle, i mutesellim je bio valijin kajmakam za određeni kadiluk ili na nivou kadiluka. On je bio kadilučki mutesellim koji je u ime valije uređivao sve važne poslove navedenog kadiluka. Opisivan je kao visoki državni službenik koji je obavljao policijske poslove, ili kao egzekutivni organ mulle, ili kao onaj koji je bio odgovoran za sakupljanje raznih državnih poreza. Dužnost mutesellima ne može se tako partikularno posmatrati. On je bio zastupnik valije na nivou kadiluka u pogledu svih ingerencija koje je valija imao na nivou ejaleta. U svim većim kadilucima bili su valijini mutesellimi, dakle valijini kajmakami za navedene kadiluke. Mutesellim za kadiluk nazivan je u istom dokumentu i kajmakamom, a područje njegove nadležnosti kajmakamlukom navedenog kadiluka. Tako se područje nadležnosti sarajevskog kadiluka nazivalo sarajevskim mutesellimlukom (*Sarây mutesellimliği*) ili sarajevskim kajmakamlukom (*Sarây kâymakâmlığı*).⁸⁹ Dužnost kadilučkog kajmakama ili mutesellima bila je da nadgleda i prati te izvršava poslove navedenog kadiluka. Dokumenti koje su oni izdavali nazivali su se mutesellimskim ili kajmakamskim bujuruldijama. Mutesellimi su oslovljavani s *mutesellim-aga* ili s *mutesellim ve zâbit*. Imali su svoje vekile. Mutesellimi ili kajmakami za kadiluke bili su veoma aktivni i angažirani u svojim policijsko-upravnim poslovima. Oni su svojim kratkim

86 GHB, sidžil 15, str. 36.

87 GHB, sidžil 15, str. 28: Bujuruldija datirana 1187/1773. godine ćehaje Alije, kajmakama Ejaleta Bosna upućena mulli u Sarajbosni, janičarskom zabitu i drugima s naredbom da se pazi na red u vojsci i da se bjegunci pohvataju.

88 GHB, A-4856/TO-8: Bujuruldija kajmakama Banje Luke Mehmeda Murtezaa datirana sredinom ševvala 1054/15. decembra 1644. godine i upućena kadiji Jajca.

89 GHB, sidžil 8, str. 31; Bujuruldija silahdara Mehmed-paše.

bujurulđijama, parafima ili sahha bujurulđijama odgovarali na brojne arzu-hale i ilame. Valija se svojim elipsastim pečatom potpisivao samo na onima koje njegov zamjenik na nivou kadiluka nije mogao sam riješiti. Područje na kojem je mutesellim ili kajmakam kadiluka obavljao svoje mutesellimske ili kajmakamske dužnosti nazivalo se mutesellimluk ili kajmakamluk. Prilikom postavljenja mutesellima za kadiluk valija je naglašavao da je navedena osoba postavljena kao mutesellim i zabit, da je zadužena da nadgleda sve opće i pojedinačne poslove kadiluka, da čuva interese naroda i sluša riječ i slovo zakona i Šerijata. Mutesellim za kadiluk Sarajbosna je, uglavnom, postavljan između stanovnika Sarajeva koji su bili zaimi, nekada s titulom age, a nekada s titulom bega. Sarajevski mutesellim oslovljavan je kao *Saray mutesellim ağa*.⁹⁰ Poznati su bili mutesellimi zaimi iz porodice Dženetića, koji su tu funkciju obnašali u više generacija u 18. stoljeću.⁹¹ Mutesellim u kadiluku je u sistemu lokalne uprave imao funkciju šefa policije. Avdo Sućeska je dobro pojasnio ulogu mutesellima ocijenivši da se ta funkcija razvila iz ranije ustanove vojvode i subaše te da je od početka 17. stoljeća predstavljala posebnu lokalnu upravnu funkciju, prije svega, funkciju upravnika policije.⁹² Kadilučki mutesellim se jednako odnosio i prema valiji i prema mulli i nadležnom kadiji kadiluka, što je bilo u skladu s uspostavljenim sistemom kontrole među državnim službenicima i po sistemu disperziranja vlasti na više nivoa. Mutesellim je izvršavao i naloge valije i valijinog prvog mutesellima koji su mu slali bujurulđije i divanske tezkire, a i naloge kadija. Naravno kadija je znao u kojim pitanjima je mogao izdavati naloge za izvršenje nekih mjera samostalno, a u kojim se pitanjima morao obraćati valiji ili nekom njegovu zamjeniku da ovaj odobri njegovu presudu.

II

Dužnosti valije

Valija je bio, s jedne strane, najviši vojni zapovjednik u pokrajini a, s druge strane, administrativno-upravno lice s najširim ovlastima u upravi. Sultan je na valiju prenosio ukupnost svojih funkcija tako da je on bio njegov zastupnik na nivou ejaleta, gdje je upravljao svim državnim poslovima, i vojnim i civilnim. Ovdje se može govoriti o međusobnoj povezanosti vojnog i civilnog sektora kojim je valija upravljao po ovlasti sultana. Primaran je bio vojni sektor i vojna uprava. Stoga u bujurulđijama, koje je valija izdavao, pri kraju

90 GHB, sidžil 15, str. 34: *...Bosna kâymakâm ağaya ve Sarây mutesellim ağaya hitâben...*

91 GHB, A-1035/TO, A-1034/TO, A-1042/TO.

92 Avdo Sućeska, "Mjesto mutesellima u lokalnoj upravi do tanzimata", u: *Godišnjak Pravnog fakulteta*, VII, 1959.

stoji navod da je “ova bujuruldija napisana i izdata u (upravi) bosanske vojske” (*ordu-yı Bosna'dan işbu buyuruldu tahrîr ve isdâr*)⁹³ ili (*Divan-ı Bosna ve cânib-i seraskeri'den işbu buyuruldu tahrîr ve isdâr*).⁹⁴ Briga o uspostavljanju potrebne infrastrukture svakako je bila od vojnog značaja i pomagala je širenju teritorija Osmanske države, ali je i u civilnom smislu omogućavala organizaciju boljeg i kvalitetnijeg života za ukupno stanovništvo koje je svojim doprinosima i plaćanjima poreza bilo baza koja je izdržavala uspostavljene vojne formacije i vojnu i civilnu strukturu u Ejaletu. Zauzvrat, stanovnici su dobijali zaštitu sultana i njegove vojske i zaštićeno i sigurno područje na kojem su mogli u miru i sigurnosti privređivati. Valija je u toku svog kratkog angažmana u Bosni bio sultanova produžena ruka u svim pitanjima u vezi s vladavinom u Ejaletu. Promatrao je ukupnu situaciju u Ejaletu, o tome obavještavao sultana i u skladu sa sultanovom naredbom, koja bi uslijedila po njegovu izvještaju, preduzimao potrebne mjere. Izvještaji valije odnosili su se, prije svega, na vojna pitanja i na opis stanja u području sukoba.⁹⁵ Osim te vrste izvještaja, sastavljao je i izvještaje u vidu posebnog pisma, tzv. *kaime* upućivane pokrajinskim službenicima s kojima je sarađivao. Takva se kaima ponekad bilježila u sidžile.⁹⁶

Valija je bio nadležan nad svim državnim poslovima i službama. Bujuruldijom je naređivao i regulirao pitanja razrezivanja poreza korištenih za izdržavanje pokrajinske administracije. Ti su porezi razrezivani kroz tevzi deftere u dvije godišnje rate poznate kao ljetni i zimski taksit.⁹⁷ Osim što je odobravao razrezivanje poreza za administrativno upravne troškove u pokrajini, valija je, također, odobravao razne troškove iz državne blagajne (*hazîne*) koja se punila poreskim sredstvima. U tom su smislu kadije kadiluka bili nadležni slati valiji podnesak u vidu prijedloga o raznim vrstama troškova koji su se pojavljivali na području kadiluka u njihovoj nadležnosti. Kada su bili u pitanju neki veći zahvati, kao što su gradnje i popravke mostova, tvrđava i slično, tada je kadija svoje prijedloge formulirao zajedno s izvršnim organom vlasti zastupnikom valije na području kadiluka, *mutesellimom*, arhitektom (*mimarom*) i nadlež-

93 GHB, sidžil 9, str. 10.

94 GHB, A-4383/TO.

95 Izvještaji valije u Basbakanlik Arsivi, HAT-00136-05585-00001.

96 GHB, sidžil 47, str. 3.

97 Avdo Sućeska, *Taksit* (prilog izučavanju dažbinskog sistema u našim zemljama pod turskom vlašću), Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, VIII, Sarajevo, 1960; Neki novi podaci o nastanku i visini taksita u Bosni; Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u 18. stoljeću i pojava nameta *tekalif-i šakka*, POF, X-XI, Sarajevo, 1961/62; Utjecaj austro-turskih ratova na opterećivanje stanovništva u Bosni u 18. stoljeću; Fahd Kasumović, *O terminu taksit: Neskklad izvora i literature*, Prilozi 38, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.

nim stručnjacima koji su ocjenjivali potrebe i donosili procjenu troškova. Pri tome su svoja traženja opravdavali rječima da su navedeni troškovi neophodni radi osiguranja i civilnih i vojnih potreba.⁹⁸ U pitanju odobravanja troškova, valija je bio dužan pokazivati visok stupanj kritičnosti.

Pošto je bio na čelu centralizirane vojne i administrativne uprave Ejaleta i glavni nad svim vojnim i civilnim službenicima Ejaleta, pod njegovim nadzorom nalazile su se sve državne kancelarije. Ejaletom je upravljao isključivo u ime sultana ne prekoračujući date mu naredbe i ovlaštenja. Bio je dužan upravljati uz pomoć i u saradnji s onima koji su, kao i on, također bili u statusu vojne klase i koji su imali ingerencije u upravljanju, kao što su glavni kadija Bosne mulla sa sjedištem u Sarajbosni, ostale kadije i naibi, *mutesellimi*, *zabit*, kapetani, *age nefera*, *ajani*, *ulema* te važni poslovni ljudi sa statusom civilnih lica. Njemu su od njegovih saradnika, posebno od kadija i naiba, stizali izvještaji na osnovu kojih je formirao mišljenje i poduzimao potrebne mjere.⁹⁹ Naravno, i on je slao izvještaje i prijedloge sultanu, a mjere je poduzimao tek nakon što je dobijao naredbu od sultana. U njegovim su rukama bile ovlasti da nadzire i prati rad svih organa zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. U tom smislu mogao je intervenirati ako bi ocijenio da je to potrebno. Ako je smatrao da je kadijin zahtjev nerealan u odnosu na državne prihode, odobravao je višestruko manji iznos od onoga koji je kadija tražio.¹⁰⁰

Jedna od osnovnih dužnosti valije u Bosni bila je organiziranje vojnih pohoda, popis *nefera*, briga o stanju u tvrđavama, njihovoj opremljenosti, dostavljanju municije i druge vojne opreme, popravci i izgradnji infrastrukture bitne za kretanje vojnih snaga, osiguravanje ishrane za vojnike, tovarne i jahaće životinje i slično. Ukratko, valija je bio neposredno zadužen za mobilizaciju vojnika (*nefera*) i organizaciju vojno-operativnih pokreta i njihovo realiziranje.¹⁰¹ Valijina angažiranost u vojnom sektoru neuporedivo je više izražena nego u civilnom sektoru. Posebna briga valije bili su *timarlije* i *zaimi*, koji su bili pod stalnim valijinim nadzorom, te ni na hadž nisu mogli otići bez valijina odobrenja.¹⁰² S obzirom na to da je Bosna kao provincija bila istureno krajište u okviru vojnog sistema Osmanske imperije ukupna uprava bila je vojnog karaktera, a odvijala se putem raznih državnih službenika čiji je rad valija koordinirao i upravljao u skladu s direktivama centralne administracije

98 GHB, A-122/TO: Naprimjer, kada je bila u pitanju gradnja mosta, kadija bi to obrazlagao rječima da je most potreban kao "mjesto prolaza za muslimane i za gazije, vjernike u jednoga Boga" ("memerr-i muslimîne ve guzât-ı muvahhidîne").

99 GHB, A-2859/TO.

100 GHB, A-122/TO

101 GHB, *Svi sidžili sarajevskog suda*; Malijje defteri iz 1125/1713, GHB, preveo Polimac.

102 Husejin-kapetan Gradašćević jednom bujuruldijom dozvoljava zaimu Hasanu da može ići na hadž. Vidjeti: GHB, A-4560/TO.

iz Istanbula. Dio državnih službenika na visokim državnim funkcijama bio je iz Bosne, a dio je bio angažiran sa širih prostora Carstva, i oni su povremeno dolazili s Porte po specijalnim zadacima. U tom su smislu valijine naredbe, uglavnom, trebale osigurati funkcioniranje vojne uprave i funkcioniranje navedenih državnih službenika, stupova te uprave. Svaka valijina naredba zasnivala se na naredbi sultana, a sultan je svoje naredbe donosio na osnovu izvještaja o prilikama u vilajetu Bosna koje mu je valija bio dužan dostavljati preko sultanovog čauša.¹⁰³ Valija je, međutim, svoje izvještaje sultanu, kada je bila riječ o civilnim pitanjima, velikim dijelom zasnivao na izvještajima mulle u Sarajbosni, kadija kadiluka, defterdara, timarskog defterdara i ostalih visokih državnih službenika, a izvještaje o vojnim pitanjima zasnivao je na izvještajima janičarskog age, alajbega, dizdara tvrđava i drugih.

Kao vojno lice i vrhovni komandant vojske Bosne predvodio je vojne pohode čije mu je preduzimanje sultan naređivao fermanom. Međutim, prilikom samog izvođenja operacija morao je sam procjenjivati situaciju na terenu koja je utjecala na njegovo donošenje odluka. U tom smislu, njegova loša procjena mogla je dovesti do poraza, neuspjeha i imati dalekosežne posljedice.¹⁰⁴ Valijini pohodi bili su najčešće usmjereni na okolna granična područja¹⁰⁵, ali su često dobijali naredbe da idu i na udaljene granice carstva.¹⁰⁶ Na osnovu sultanovih fermana on je postavljao vojne zapovjednike bašbegove nad janičarima i vojskom, pozivao kapetane nad vojskom pojedinih područja na vojni pohod te naređivao spremanje nefera i konjanika za priključivanje carskoj vojsci u njezinim pohodima. U tom je smislu bujuruldijom izvještavao kadije kadiluka i tražio logističku podršku za svoje pohode. U logističku podršku funkcioniranju sistema vojne uprave, koju su provodili državni službenici, spadala je popravka mostova, puteva, osiguravanje puteva, klanaca i mostova, organizacija menzila – poštanskih postaja, osiguravanje konja u poštanskim postajama, hrane i prenoćišta, popravke tvrđava, begluk saraja, prikupljanje hrane za prehranu vojske, prijenos municije i naoružanja i slično.¹⁰⁷ U vrijeme pohoda postavljao je posebnog vojnog kajmakama da preuzme kancelariju u Travni-

103 Usporedi *Muhimme defteri*, OIS, Sarajevo, 1985, preveo Ešref Kovačević.

104 Bosanski namjesnik serasker Mustafa-paša Čelić je prilikom opsade Sinja odlučio, zbog obavještenja da su putevi nepodesni za prijevoz teške artiljerije, ostaviti najveći dio topova i drugog teškog naoružanja u Livnu, što se kasnije pokazalo velikim propustom. Vidjeti: Enes Pelidija, *Pokušaj osvajanja Sinja od strane osmanske vojske 1715. godine*, Sinj, 1989, str. 168.

105 Enes Pelidija, *Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru*, Prilozi instituta za istoriju, XVI, broj 17, Sarajevo, 1980, str. 101–127.

106 Vidjeti ferman kojim se naređuje da valija ide u rat u Iran. Sidžil tešanjskog kadiluka (1740–1752), str. 79, preveo Polimac.

107 *Zbirka bujuruldija u GHB*: A–1008/TO, A–1108/TO, A–1119/TO, A–1043/TO, A–1061/TO, A–1094/TO, A–1144/TO, A–1145/TO; bujuruldije iz sarajevskih sidžila.

ku, da preuzme vladu i da vodi ostale kadiluke sa serhadima. To postavljenje važiolo je do njegova povratka s vojnog pohoda. Za ove bujuruldiije navođeno je da su izdate od vojske Bosne, što znači da ih je izdavao valija u svojstvu vrhovnog komandanta bosanske vojske.¹⁰⁸

U okviru obaveze valije da brine za red i sigurnost u pokrajini jedno od njegovih značajnih zaduženja bilo je nadgledanje i kažnjavanje odmetnika od zakona. U slučajevima nemira i pobuna evidentne su pooštrene mjere državne kontrole u okviru kojih su izdavane brojne bujuruldiije kapetanima tvrđava da se zavede i sačuva red. Takvu ulogu nije imao samo na području Bosanskog ejaleta. U šikajet defterima postoje podaci koji govore o tome da je on neka-da bio zadužen u borbi protiv odmetnika od zakona i na drugim područjima Carstva.¹⁰⁹

Osim vojnih, bio je zadužen da nadgleda sva druga pitanja koja su se ticala stanovnika Ejaleta, da štiti interese naroda vodeći računa o svim pojedinačnim i općim poslovima te da postupa u skladu sa Šerijatom i kanunom. U saradnji s kadijama brinuo je o popravci i izgradnji muallimhana, džamija, mesdžida, tekija, pogotovo ukoliko su se nalazile u okviru tvrđava i blizu tvrđavskih posada.¹¹⁰ On je, prema tome, nadgledao i koordinirao sve poslove, ne samo na vojnom, kao primarnom segmentu svojih zaduženja, nego i na civilnom planu, koji je uključivao i razna ekonomska pitanja. Ekonomsko privređivanje bilo je osnov za sprovođenje i funkcioniranje vojne uprave. U tom je smislu on osobno ili putem svog zamjenika kajmakama komunicirao s kadijama koji su ga bili dužni izvještavati da se sva sredstva, koja se odnose na vezirsku blagajnu, utjeraju po zakonu i Šerijatu i da joj se proslijede.¹¹¹ Valija je imao uvid i vršio nadzor nad svim prihodima, njihovoj registraciji, sakupljanju i raspodjeli, odnosno preko njega je centralna vlast kontrolirala prihode i rashode u Ejaletu. Najznačajniji državni službenik s kojim je intenzivno saradivao, osim mulle, bio je defterdar u Bosni po čijim se nalozima vršila isplata iz državne blagajne vojnim i državnim službenicima.¹¹² Valija je na osnovu sultanovih fermana na-

108 *Ordu-yı Bosna'dan tahrîr ve isdâr*.

109 GHB, TD 18 (Šikajet defteri), str. 637. i 638; bosanski valija Osman-paša bio je zadužen da nadgleda eškiju, tj. odmetnike u rumelijskim krajevima. U tom smislu nalaže mu se da ispita slučaj pljačke i ubistva u kadiluku Solun u saradnji s mulom Soluna.

110 GHB, Muhimme defteri za 967/1560, str. 13.

111 GHB, sidžil 9, str. 101.

112 A-1862/TO, A-1863/TO, A-1864/TO: Isplata državnim službenicima iz državne blagajne vršila se na osnovu odžakluk berata koji je precizno određivao iz kojih se sredstava vrši isplata i kolika je visina plaća. Ta su se sredstva osiguravala iz raznih vrsta zakupa i poreza. Da bi se vršila isplata, u sudu se morao ovjeriti prijepis berata i na njegovoj poledini izdati šerijatski hudždžet koji je trebalo, uz ovjeren prijepis berata, potvrditi da se na blagajni ne smije zadržavati ništa što je navedenim službenicima dato kao njihovo pravo.

ređivao i nadgledao sakupljanje raznih prihoda s mukata i malikana kao i sakupljanje davanja koja su išla za održavanje vojnih posada i drugih lica koja su se smatrala državnim službenicima te zimskog i ljetnjeg taksita koji su išli za održavanje valijine kancelarije ili za neke druge vojne potrebe. Odobravao je i sva vanredna prikupljanja nameta od stanovništva za opće i vojne potrebe. On je davao naredbe za ubiranje poreza kao i za oslobađanje od poreza.¹¹³ Imao je pravo izmijeniti propise o uzimanju poreza za stanovnike određenih područja te je u tom smislu naređivao i uspostavljanje novih deftera.¹¹⁴ Kao najviši predstavnik izvršne vlasti imao je ovlasti nad svim organima izvršne vlasti – raznim begovima i agama. Kao najvišem upravitelju u administrativno-vojnoj jedinici – ejaletu bili su mu podređeni i sve kadije i naibi zaduženi, u upravnom pogledu, djelovati po njegovim nalogima, tj. bujuruldijskima. On je svoje bujuruldijske sastavljao na osnovu fermana koji su na njegovo ime upućivani s Porte. Nije se miješao u stručne sposobnosti kadija i naiba i njihovo pravno znanje i oni su imali pravo samostalno donositi presude i samostalno sastavljati svoje izvještaje.¹¹⁵

Kao privremeni vladar i domaćin Bosanskog ejaleta naređivao je sačinjavanje deftera putem kojih su se kontrolirali finansijski poslovi u vezi s državnim prihodima i rashodima. U njegovu kancelariju dostavljali su se svi defteri čije je sačinjavanje naređivao, kao što su defteri o popisu vojske, defteri o prihodima s timara i zeameta, o izdatoj hrani vojsci i njihovim plaćama, prihodima i rashodima vakufa, o taksitu, džizji, in‘amat defteri o oslobađanju od poreza, defteri o popravkama puteva, mostova, tvrđava i drugog. Kao što je organizirao i upravljao vojnim i policijskim snagama na nivou Ejaleta tako je naređivao, nadgledao i koordinirao ukupno ekonomsko poslovanje.

Učestvovanje valije u diplomaciji Carstva s Dubrovačkom republikom

Osim navedenih karakteristika angažmana osmanskog valije u Bosni, što je uključivalo organizaciju vojnog i civilnog sektora Ejaleta, mobilizaciju nefera s područja Ejaleta kako za potrebe odbrane granica Ejaleta tako i za borbu na svim graničnim područjima Carstva te njegove uloge vrhovnog vojnog komandanta ne samo na nivou Ejaleta nego često i na nivou drugih susjednih vojnih oblasti, on je imao još jedan važan zadatak, a to je da učestvuje u

113 GHB, sidžil 9, str. 61.

114 GHB, A-4772/TO.

115 Ovdje treba razdvojiti njihova zaduženja u sudskom smislu od njihovih zaduženja kao posredujućih organa između vrhovnih upravnih organa i izvršnih organa vlasti. Vidjeti: Azra Gadžo-Kasumović, "Mulla u Bosanskom ejaletu", u: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXVII–XXVIII, Sarajevo, 2008.

diplomaciji koja se ticala odnosa Carstva s Dubrovačkom republikom. Kao što je poznato, u vrijeme osvajanja sultana Mehmeda II Fatiha Dubrovačkoj republici je, počevši od 1458. sve do 1807. godine, bilo nametnuto plaćanje odgovarajućeg godišnjeg harača Osmanskoj državi na ime toga što joj je bio namijenjen status relativno samostalne države s ogromnim trgovačkim povlasticama.¹¹⁶ Osim harača, Osmanlije su imali prihod i od carine s dubrovačke skele koji je nekada dodjeljivan vojnicima tvrđava Ljubuškog i Počitelja na ime njihovih plaća.¹¹⁷ Briga namjesnika u Bosni bilo je i slanje bujuruldije na dubrovačkog emina koji je bio dužan sakupljati novac koji pripada osmanskoj državnoj riznici.¹¹⁸ Preko Dubrovačke republike odvijala se jedna od najznačajnijih trgovinskih razmjena na području Mediterana između zemalja Zapada i Osmanskog carstva. Preko dubrovačke skele prelazile su žitarice i stoka iz Ejaleta Bosna te so i druge potrepštine za Bosnu i ostali dio Carstva. Istovremeno je značajan dio naoružanja, koje je dolazilo morskim putem za bosansko krajište, bio prebacivan preko dubrovačke skele do tvrđave Vidoška u Stocu, a odatle se dalje distribuirao po tvrđavama u Ejaletu.¹¹⁹ S obzirom na status Dubrovačke republike kao neutralnog područja koje je istovremeno od davnina bilo vezano određenim obavezama prema Osmanskom carstvu, sultan je imao pravo nadgledati i kontrolirati poslovanje i razmjenu koja se odvijala preko dubrovačke luke kao i voditi brigu o redovitom plaćanju harača kao značajnog doprinosa osmanskoj državnoj blagajni. Sve te obaveze za sultana obavljao je njegov namjesnik u Bosni koji je redovito slao bujuruldije upućene kako na dubrovačke begove tako i na kadije okolnih hercegovačkih kadiluka, hercegovačkog sandžakbega ili, kada je njemu pripadao Hercegovački sandžak kao arpaluk, hercegovačkim mutesellimima. U navedenim bujuruldijama često su se ponavljali navodi iz sultanovih fermanskih upućivanja na iste adrese. Bujuruldije su predstavljale vrstu požurnice za zakašnjesnu isplatu harača, upozorenje dubrovačkim begovima da ne prodaju namirnice i oružje na neprijateljsku mletačku stranu kao i upozorenja eminima, kadijama, mutesellimima i kapetanima iz okolnih hercegovačkih područja (Gabele, Trebinja, Mostara, Stoca, Ljubinja i drugih kadiluka) da ne uzimaju carine ili na bilo koji drugi način ne ometaju slobodan i siguran prolaz dubrovačkim trgovcima prema unutrašnjosti te da im ni u kojem smislu ne nanose štetu. Dubrovački plemići su svojim arzuhalima i pismima intervenirali kod valije u Bosni da im se zaštite njihova prava koja su imali po osnovu kapitulacije

116 Vesna Miović, nav. dj.

117 *Bujuruldija Ibrahim-paše, namjesnika Hercegovačkog sandžaka upućena muhafizu Trebinja*, prema Vesna Miović, nav. dj., str. 138.

118 Vesna Miović, nav. dj., str. 129.

119 Azra Gadžo-Kasumović, *Stolac u osmanskom periodu*, Hercegovina, Mostar, 2001.

i carskih fermana. Također, valiji u Bosni upućivane su službene predstavke i arzuhali iz Dubrovačke republike kojim se tražilo da intervenira u svim spornim pitanjima i nesuglasticama koje su se dešavale na razmeđu Republike i Ejaleta kao dijela Carstva. U tom je smislu u Turskoj kancelariji Dubrovačkog arhiva sačuvan velik broj bujuruldija valije angažiranog u Bosni kako onih pojedinačnih tako i *sahha* kratkih bujuruldija koje su bilježene iznad arzuhala, arzova i ilama. Zbog obaveze valije da koordinira sve međudržavne odnose između Osmanskog carstva i Dubrovačke republike uloga valije za Dubrovačku republiku bila je od velikog značaja. Stoga su valijama, a i drugim službenicima redovito dodjeljivani posebni pokloni, o čemu postoji evidencija u dokumentima spomenute Turske kancelarije.¹²⁰

Nadzor valije nad sudskim sistemom

Valija, kao što je rečeno, nije bio odgovoran i nadležan samo za vojna pitanja na području ejaleta nego i za nadzor nad funkcioniranjem i svih civilnih pitanja. U islamskim državama prije Osmanlija, bolje rečeno, još od vremena poslanika Muhammeda, prvi postavljeni valija – namjesnik u pokrajini imao je ukupno zastupništvo u oblasti upravne, ali i u oblasti sudske vlasti. Navodi se da se od vremena halife Omera upravna i sudska vlast razdvojila. Ipak ingerencije valije u smislu prisutnosti u sudskoj vlasti nisu mu nikada oduzete. Samo su sudske nadležnosti delegirane na kadiju. I u upravnom i sudskom pogledu valija je bio najviša instanca nadzorne vlasti na području jedne pokrajine. Neki autori navode da valija nije imao ingerencije u sudskim poslovima.¹²¹ Sigurno ja da primarna dužnost valije nije bila vršenje pravosudnih funkcija. Međutim, valija je bio vrhovni zastupnik ukupnih ingerencija sultanove vlasti na području Ejaleta koje uključuju i nadzor u sudskim poslovima. U te kompetencije, osim naimenovanja državnih službenika u izvršnoj vlasti, spadale su i kompetencije nadzora nad ukupnim pravosudnim sistemom te pravo preispitivanja određenih slučajeva i mogućnost izdavanja naredbi da se provede ponovno sudski postupak i obavi ponovni pretres slučaja. U jednoj međmui tešanjskog kadije navodi se citat iz djela *Fatâwa al-‘imâdiyya* koji glasi: القاضى اذا عجز عن استخراج الحق يستعين بالوالى *Al-qâdi idâ ‘ağâza ‘an istihrâği l-ħaqqi yasta ‘înu bi l-wâli*. "...kada je kadija nemoćan da izvede pravdu tada traži utočište kod valije".¹²² Valija, naravno, nije mogao donositi sudske presude, ali ih je mogao nadgledati, pratiti i tražiti ponovni proces, koji se mogao održavati u njegovoj direktnoj prisutnosti, ako je to bilo potrebno i od značaja,

120 Vesna Miović, nav. dj.

121 Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, str. 34.

122 GHB, T-3116, list 23b.

ili uz njegovo učestvovanje u procesu na posredan način. Osim mjere sprovođenja ponovnog sudskog postupka valija je naređivao privođenje optuženih putem posebno određenog mubašira na Bosanski divan gdje se uspostavljao sudski proces, tzv. *murâfe 'a*.¹²³ Vođenje postupka u težim krivičnim slučajevima nije se moglo odvijati bez znanja valije. On je bio taj kome je stizala predstavka o navedenom slučaju i on je na osnovu navedene informacije nalagao kadiji da slučaj ispita. Kadija je bio samostalan u stručnom dijelu sudskog postupka. To je značilo da je on sprovodio istragu u skladu sa zakonom te da je kao znalac zakona i propisa osmanskog prava bio kompetentan predložiti sankcije. On je ocjenjivao djelo i određivao sankciju koja se po osmanskome krivičnom zakonu primjenjivala za određeno djelo. Saradnja kadije i namjesnika u Bosni bila je očigledna, posebno u slučajevima težih krivičnih djela i ubistava. Reklo bi se da kadija nije sam okončavao odluke o predmetima takve vrste te da je na osnovu iscrpnih kadijskih izvještaja potvrdu i saglasnost u vezi s određenim slučajevima ipak davao osmanski namjesnik.¹²⁴ Kadija je samostalno donosio odluke bez konsultiranja s višom instancom vlasti samo u slučajevima privatno-pravnog karaktera, odnosno u slučajevima imovinskih sporova i raznih drugih pitanja koja su se ticala osobnog statusa podanika, mada su stranke i takvim slučajevima imale pravo apelacije. U svim drugim pitanjima, čija su rješenja imala odjek na ukupan red i organizaciju društva, kadija nije samostalno odlučivao. On se konsultirao s najvišim funkcionerima lokalne uprave, prije svega s namjesnikom. O tome svjedoče brojne predstave kadija u vidu preciznih izvještaja upućenih osmanskome namjesniku. Slučajevi u čijem su rješavanju zajedno učestvovali i kadije kadiluka i mulla i valija odnosili su se na zloupotrebe državnih službenika kao na temeljno pitanje održavanja reda i zakonitosti, do čega je osmanskoj centralnoj vlasti očito bilo posebno stalo. Ukupan legitimitet osmanskoj nadležnosti da organizira sistem lokalne uprave u Ejaletu počivao je na odlučnosti centralne uprave na čelu sa sultanom da provodi strogu kontrolu nad zakonitim djelovanjem njezinih državnih funkcionera na svim nivoima vlasti. U tom su smislu i osmanski valija i osmanski mulla bili upravni organi s ingerencijama i u civilnoj i u vojnoj vlasti. Osmanski valija je u tom pogledu imao ukupne nadležnosti, a osmanski mulla i bosanski kadije kadiluka pravosudne nadležnosti i nadležnosti da kao posredujući upravni organi prenose upute koje su im stizale od sultana i valije na izvršne organe vlasti te da kontroliraju njihov rad i daju izvještaje o efikasnosti sprovedenih mjera, odnosno o stepenu njihove realizacije.

Valija je bio dužan štiti i uspostavljati pravdu (*ihkâk-i hakk*) te nalogati da se presuda ispravno donese, tj. da organizira sudsko vijeće i nadzire isprav-

123 GHB, sidžil 12, str. 6.

124 GHB, A-4618/TO.

nost i efikasnost njegova rada. Divan Bosne bio je najviša instanca vojnog suda. Članovi odžaka privođeni su pred navedeni sud posredstvom kulukčija vojne policije. Svi koji su se na bilo koji način ogriješili o zakon, a posebno vojna lica i državni službenici koji su, također, bili u rangu povlaštene vojne klase, privođeni su na taj visoki vojni sud posredovanjem osmanskog mulle, a ako se radilo o članovima odžaka, uz mullu i posredovanjem janičarskog age zabita i preko mubašira kojeg bi njih dvojica postavili.¹²⁵

Koordinirano djelovanje upravne i sudske vlasti čiji je nadzor bio u nadležnosti osmanskog valiije potvrđuju brojni arzuhali, molbe i žalbe, kojima su se oštećene strane obraćale valiiji da zaštiti njihovo pravo, i brojne bujuruldije kao odgovor na te molbe.¹²⁶ Valija je imao velike kompetencije u pogledu izvršavanja kazni i drugih sudskih predmeta. Imao je obavezu da štiti principe pravednosti i odgovornosti prema raji za koje je delegiran ispred sultana kao njegov zastupnik u Ejaletu. Obaveza mu je bila da štiti Šerijat i kanun.¹²⁷ Valiji, ustvari, nikada nije bila oduzeta mogućnost uvida i nadzora nad sudskim aktivnostima, pogotovo kada se radilo o slučajevima koji su se odnosili na vojna lica. Po izričitoj sultanovoj naredbi kadije nisu mogli primati arzuhale nefera i donositi kojekakva rješenja i odluke bez odobrenja i saglasnosti valiije.¹²⁸ U okviru obaveze valiije da brine za javni red i sigurnost među vojnim i civilnim stanovništvom bilo je mjera predvođenja okrivljenih pred Bosanski divan, koji je predstavljao najviši vojni sud u Ejaletu. O svim sporovima koje nisu mogli riješiti područni kadije ili koji su izlazili iz okvira njihovih kompetencija odlučivao je valiija. U tom smislu područni kadije su mu slali izvještaje u vidu zapisnika koji su se odnosili na dati slučaj.¹²⁹ Kad bi valiiji stigla predstavka o problematičnom slučaju, on bi na osnovu navedene informacije nalaagao kadiji da provede istragu i slučaj ispita. Valija je intervenirao u pitanjima područne nadležnosti pojedinih kadiluka, ukoliko bi dolazilo do spora o tome koji kadija obavlja sudske poslove na kojem području.¹³⁰ U sidžilima postoje svjedočanstva da je valiija predsjedavao sudskom vijeću (*meclis-i şer‘i nebevî*)

125 GHB, sidžil 12, str. 6.

126 GHB, zbirke arzuhala i bujuruldija.

127 Berat datiran u prvoj dekadi džumadel-ahira 1166/između 5. i 14. aprila 1753. godine, tešanski sidžil u prijevodu Polimca, str. 18.

128 “Tebi, mome veziru, opet se izdaje naređenje da se bez saglasnosti i odobrenja valiije ne mogu rješavati nikakvi arzovi i mahzari pojedinih nefera od strane kadija. Treba se strogo čuvati da se ne narušava ustaljeni način u rješavanju podnesaka nefera i kadija. Sva kadijska rješenja, bez prethodnog uviđaja valiije, po zahtjevima nefera, ne mogu imati vrijednost. O ovome se obnavlja carski ferman. U trećoj dekadi redžepa 1116/između 19. i 28. novembra 1704. godine”; TD 25 (iz Muhimme deftera 1150–1172), str. 41, preveo Polimac.

129 GHB, A–2793/TO.

130 GHB, TD 1, str. 616, preveo Polimac.

organiziranom po Šerijatu koje se na licu mjesta uspostavljalo po potrebi u nekim područjima koja je on po službenoj dužnosti posjećivao.¹³¹ Poznato je da je među vojnim jedinicama postojao poseban vojni kadija (*ordu kadisi*) koji je djelovao i među tvrđavskim posadama. U slučajevima kada on nije bio u stanju riješiti neke probleme na navedenom području, valija je dobijao naredbe da sredi prilike u vilajetu Bosna. U sudskom vijeću organiziranom na licu mjesta ugledni stanovnici kasabe i tvrđave podnosili su izvještaje. Među njima bili su muderrisi, imam, sibjan muallimi, kapetan tvrđave, age vojnih tvrđavskih posada, zabiti, neferi, kao i općenito stanovnici sela i naselja.¹³² Valija se neposredno angažirao na terenu, gdje je komunicirao ne samo s vojnim i tvrđavskim posadama nego i s predstavnicima običnog naroda. Prilikom takvih susreta na terenu valija je imao zadatak ocijeniti situaciju i, u skladu s preporukama i naredbama centralne vlasti, preduzeti potrebne mjere koje bi zadovoljile raju, tj. obično stanovništvo. U situacijama pobuna i nereda valija bi intervenirao te bi na privremeno uspostavljenom sudskom vijeću organizirao akt jamčenja stanovništva koje se obavezivalo na lojalnost zakonu i na preuzimanje odgovornosti kao i na novčane sankcije u slučaju nepoštivanja zakona i pokušaja narušavanja mira i sigurnosti. Takav sudski akt, koji je predstavljao čin jamčenja za opću sigurnost, bio bi registriran u sidžil područnog vojnog kadije, a potpisivali bi ga kao svjedoci kapetani tvrđava, emin čauša, čehaja čauša, timarski tezkiredžija, timarski defterdar, čehaja bosanskog deftera, defterdar hazine i mutesarrifi drugih sandžaka.¹³³

Namjesnik je imao ukupne nadležnosti u pogledu svih segmenata vlasti, a mulla i kadije kadiluka imali su, prije svega, pravosudne nadležnosti i nadležnosti da kao posredujući upravni organi prenose upute, koje su im stizale od sultana i valije, na izvršne organe vlasti, da kontroliraju njihov rad i daju izvještaje o efikasnosti sprovedenih mjera.

Valija je predlagao postavljenja svih visokih državnih službenika, kao što su timarski defterdari, tezkiredžije, bosanski defterdari, mutesellimi Sarajeva i drugih gradova. Sva obavještenja o postavljenjima koja je upućivao visokim državnim službenicima morala su biti odobrena fermanom na Porti.¹³⁴ Međutim, upućivanje njegove bujuruldije o postavljenju, bez obzira na to o kojem

131 GHB, TD 24 (Tešanjski sidžil), preveo Polimac, str. 61: O tome izvještaj šalje vojni kadija u tešanjskoj tvrđavi Mehmed Gulšeni.

132 GHB, TD 24, str. 27. i 40, preveo Polimac.

133 Isto, str. 27, 28. i 63.

134 GHB, A-1862/TO: Ferman izdat u Konstantiniji, datiran 7. safera 1188/19. aprila 1774. godine upućen ajanu Trebinjcu mir Hasan Osmanpašiću kojim se postavlja, na prijedlog bosanskog valije Ali-paše i izvještaja glavnog defterdara Derviš Muhammeda, za bosanskog defterdara na mjesto umrlog Sejjida Muhammeda s danom 7. safera 1188/19. aprila 1774. godine.

se službeniku radilo, bio je samo čin uvođenja u dužnost tog državnog službenika. On je imao ovlasti da bujuruldijom uvodi u dužnost neke državne službenike, osobito one koji su bili angažirani u poslovima lokalne sigurnosti te je tako vršio postavljenja *mutesellima*, *zabita* i *kadilučkih ajana*. Kod nižih državnih službenika mogao je samostalno vršiti odabir i postavljenje, ali kad je bio u pitanju *mutesellim* za Bosnu, koji je u potpunosti preuzimao valijine nadležnosti do njegova dolaska, postavljenje je fermanom uređivao sultan, a valija je samo izdavao bujuruldiiju kojom se sultanovo naređenje potvrđivalo.¹³⁵ U fermanima u kojim se izvještava o postavljenju valije govori se o tome da je njegova dužnost da čuva mir i sigurnost stanovništva te da čuva stabilnost u pokrajini. Tako se stječe utisak da je valija angažiran prije svega u civilnom sektoru. U fermanima o njegovu postavljenju ne spominje se njegov vojni angažman. Međutim, briga o miru i zaštiti stanovništva te obezbjeđivanje njegove sigurnosti podrazumijevala je i vojni angažman, kako u suzbijanju odmetnika i hajduka koji su često bili ubačeni sa strane ili su podsticani da destabiliziraju pokrajinu tako i u vođenju operacija širih razmjera i izvan granica Ejaleta.

Ovdje treba napomenuti da su u *sidžile* bili bilježeni samo fermani o valijinom postavljenju, a berati dodjeljivani u ruke valije nisu bili registrirani u *sidžile*.

Uloga valije u dodjeli timara

Značajni državni funkcioneri kojima se sultan obraćao u postupku dodjele timara i berata na timar ili *zeamet* i koji su u tom smislu imali odgovarajuće obaveze i odgovornosti bili su valija, *ćehaja* u *defteru*, *timarski defterdar*, *ćehaja čauša* te, na kraju, *alajbeg*. Od *alajbega* je potjecala inicijativa i prijedlog o dodjeli vojnog lena. *Timarska tahvil* pisma izdavana su na prijedlog *alajbega* upućen valiji.¹³⁶ *Alajbeg*, *miralaj* i *dizdar* su na osnovu molbe zainteresiranog predlagali veziru kome treba dodijeliti timar, a ovaj je predlagao sultanu. Taj se prijedlog izdavao u dokumentu, nekada napisanom u vidu *arza*, a nekada u vidu pisma (*mektub*), u kojem je iznosio prijedlog za dodjelu timara.¹³⁷ Potom se donosila presuda, tj. *hukum* o dodjeli timara i ferman kojim se naređivalo izdavanje *tezkire*. Berat sultana izdavao se samo pod uvjetom da se izda valijina *tezkira*. Često su timarlije i zaimi lično dolazili na Portu sa zahtjevom da dobiju berat na timar ili *zeamet* i tada se u fermanima navodilo: *Sudde-i se 'âdetime gelup*.¹³⁸ Korisnici timara i *zeameta* uvođeni su u posjed lena (*zea-*

135 GHB, A-1795/TO.

136 GHB, A-1084, 1117, 1138/TO.

137 GHB, Tuzlanski *sidžil*, list 10b.

138 GHB, Tuzlanski *sidžil*, list 11b.

mata ili timara), tj. u mogućnost pobiranja prihoda s navedenog posjeda izdavanjem zapečaćene timarske tezkire koja se izdavala iz bosanske defterhane ili prijenosnog pisma (*tahvil mektubu*) o prenošenju prava korištenja¹³⁹ koja su izdavana iz vezirske kancelarije na osnovu ilama ćehaje u defteru, timarskog defterdara i timarskog tezkiredžije Bosanskog ejaleta.¹⁴⁰ To prijenosno *tahvil* pismo izdavalo se kao privremena dozvola za korištenje timara s rokom od šest mjeseci, a imalo je iste navode kao i valijin berat o dodjeli timara. Ustvari, izdavanje timarskog tahvil pisma prethodilo je izdavanju timarskog valijinog berata. To je bila procedura, a potom se to timarsko tahvil pismo moralo zamijeniti izdavanjem tezkire. Timarska ili beratska tezkira prethodila je izdavanju sultanskog timarskog berata. Izdavanju timarske tezkire mirimirana prethodila je nekada ranije izdata sultanska naredba o dodjeli timara i ustanovljavanju odžakluka na timar ili zeamet. Valija je, po upražnjenju timara, mogao na osnovu uvida u *ruznamče* deftere, koji su se čuvali u bosanskoj defterhani, i na osnovu bilješki na margini izdavati privremeni berat na korištenje, tzv. *tezki-resiz* timara do 5.999 akči. Navodi se da je to pravo dato beglerbezima nakon 1530. godine.¹⁴¹ Postoji i navod da je deset godina od vlasti Kanunija donesen zakon da beglerbezi dodjeljuju *tezki-resiz* timare bez dozvole centra.¹⁴² Ovdje nije precizirano kojim beglerbezima. S obzirom na činjenicu da je Bosanski sandžak, kao i ostali sandžaci, bio vezan za Budimski ejalet to je budimski paša kao beglerbeg mogao izdavati berate i za timarlije u Bosanskom sandžaku. Na osnovu nekih dokumenata vidi se da je budimski beglerbeg imao velike nadležnosti u Bosanskom sandžaku i nakon što je ovaj podignut na rang ejaleta 1580. godine. Međutim, izgleda da je ipak paša ili beglerbeg u Bosanskom ejaletu imao pravo dodjeljivati berate za timarnike na području Ejaleta od početka njegovog osnivanja. Na to upućuje najstariji sačuvani valijin berat izdat u Banjoj Luci i datiran 993/1585. godine.¹⁴³ Drugi poznati najstariji sačuvani valijin berat datiran je 1047/1637. godine i također je izdat u Banjoj Luci.¹⁴⁴ Do pada Budima 1686. godine kompetencije dodjeljivanja berata u Rumeliji, vjerovatno, i dalje uz beglerbega u Bosni, mogli su imati osmanski beglerbezi

139 GHB, A-1224/TO, A-1205/TO, A-2461/TO.

140 GHB, A-4308/TO.

141 *Historija Osmanske države i civilizacije*, Sarajevo, 2004, str. 293.

142 *Osmanlı tarih deyimleri ve tarihleri sözlüğü*, cilt III, Istanbul, 1993, str. 501.

143 GHB, A-1626/TO: Fotografija berata s penčom sa strane datiranog 11. džumadel-ahira 993/10. juna 1585. godine i izdatog u Banjoj Luci, kojim se dodjeljuje timar od 2.500 akči u Neretvi u Kliškom sandžaku Jusufu, sinu Husejina. nakon što je od njega odstupio timarnik Osman.

144 GHB, A-1625/TO: Dva fotografska snimka obnovljenog valijinog berata izdatog u Banjoj Luci, kojim se od 23. rebiul-evvela 1047/15. augusta 1637. godine dodjeljuje Husejinu, sinu Muhammeda, čuvaru tvrđave Jajce, gedik timar od 700 groša uz uvjet da stanuje u tvrđavi ili njezinoj okolini.

angažirani u Budimu. Naime, Evlija Čelebija navodi, opisujući odnos Budima i susjednih ejaleta Egre, Varada, Temišvara, Kanjiže i Bosne, odakle su se regrutirali čuvari Budima, da je budimski beglerbeg svrgnutim službenicima, čak i sandžakbezima, dodjeljivao ta mjesta.¹⁴⁵ Velike nadležnosti budimskog beglerbega potvrđuje i navod o pregovorima u kojim je učestvovao budimski beglerbeg Murteda-paša u Szonyju, koji je u svom pismu Nikoli Esterhazyju naveo da je “opomenuo narod u pet beglerbegluka, koji su sve do mora pod njegovom rukom i zaptom.”¹⁴⁶ Nakon 1686. godine ulogu glavne odbrambene krajine prema zapadu i glavnog rumelijskog uporišta Osmanske carevine preuzela je bosanska krajina, a time i beglerbeg u Bosni, odnosno valija, koji je od tada imao direktan odnos s Portom. Porta je osmanskom valiji u Bosni dala veoma široka ovlaštenja i kompetencije da samostalno donosi odluke o dodjeljivanju timara. To je pravo valija redovno koristio. Dešavalo se da se timar rotirao u jednoj porodici u dugotrajucem razdoblju te da je valija u navedenoj porodici izdavao svoje berate jedan za drugim u periodu dužem od sto godina. Naravno, ferman o dodjeli navedenog timara i prvi berat o njegovu korištenju davao je sultan. Nakon toga kompetencije u vezi s rotacijom datog timara dobijao je valija sve do momenta kad bi se neko od timarnika požalio Porti u vezi s nekim nepravilnostima i narušavanjem reda te bi tada sultan ponovo intervenirao fermanom da se pitanje riješi na odgovarajući način. Izdavanje berata nakon toga mogao je prepustiti valiji ili ga je sam izdavao, ako je zainteresirana strana to tražila. Pošto je izdavanje berata na Porti tražilo kompliciraniju proceduru i troškove, to se stranka zadovoljavala izdavanjem valijinog berata koji je bio dovoljan za ulazak u posjed timarskih prihoda. To je pravo valija imao sve do tanzimata.¹⁴⁷ Iz navedenih kompetencija, da osim bujuruldija dodjeljuje i tri važna dokumenta – *valijin berat*, *timarsko tahvil pismo* i *timarska tezkira* bitna u postupku dodjele timara, vidi se da je valijina uloga u navedenoj dodjeli bila ključna za područje Bosanskog ejaleta. Iako su nekad visoki državni službenici, kao što su bili timarski defterdar i timarski tezkiredžija, mogli direktno uputiti ilam na Portu u vezi s dodjelom timara, ipak je valija bio najvažnija instanca odakle su na Portu odašiljani prijedlog i inicijativa za dodjelu ili oduzimanje, tj. promjenu vlasništva nad timarom.

Posredstvom vezira upućivane su molbe i za dodjelu zeameta koji su ostajali upražnjeni. Na osnovu valijinog podneska sultan je zaimima dodjeljivao

145 Evlija Čelebija, *Sejihatnama*, Carigrad, 1318, VI, str. 225. Prema F. Spaho, nav. dj., str. 68.

146 Ludwig Fekete, *Turkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy*, 1606–1645, Budapest, 1932, str. 46. i 257, prema Fehim Spaho, nav. dj., str. 71.

147 Posljednji sačuvani originalni valijin berat u zbirci Biblioteke datiran je 1835. godine: GHB, A-4855/TO-274.

berat.¹⁴⁸ Osmanski valija angažiran u Bosni bio je nadležan nad bosanskim timarnicima i zaimima i onda kada su oni bili angažirani i pod komandom vojnih lica izvan Bosanskog ejaleta.¹⁴⁹

Valija je, slijedeći navode fermana, naređivao mulli, ostalim kadijama, mutesellimima, alajbegu i zabitima da na osnovu posebnih spiskova sačinjenih po nahijama pozivaju zaima i timarlije da dođu u Travnik i ponesu sa sobom berate radi provjere.¹⁵⁰ Kontrolu i provjeru obavljao je visoki službenik carskog divana kome je Porta davala u zadatak da dođe u Travnik. Prilikom dolaska radi provjere berata obilazali su i druga mjesta u Ejaletu, gdje su im posebnu pažnju kao musafirima ukazivali pojedini begovi.¹⁵¹ Pismenoj naredbi valije koja se slala širom Bosne i kojom su se svi timarlije i zaimi pozivali da dođu u Travnik prethodio je carski ferman. Cilj je bio da se navedeni pojave sa svojim beratima te da se na taj način utvrdi da li su još živi i aktivni, da li su na svom mjestu i zadatku i gdje i kakav posjed uživaju. Onima koji se na takvoj provjeri ne bi pojavili oduziman je zeamet ili timar i dodjeljivan onima koji su mogli steći pravo na to. Porta je ipak imala razumijevanja za djecu i nemoćne, jer je ostavljala mogućnost da se njihovi berati pošalju na provjeru. Umjesto njih u rat su morali ići njihove sluge dok navedeni ne odrastu. U tom je smislu timarski defterdar podnosio arz kojim je molio valiju da se postavi bedel ili vekil koji će ići u pohode umjesto malodobnog nasljednika timara ili zeameta, s tim da ne nanosi štetu navedenim dirlucima. Valija je zahtjev i prijedlog odobravao bujuruldijom i naređivao da se navedeni zahtjev registrira na margini u defterhani.¹⁵² Na taj se način čuvalo pravo na odžakluk timare. Po nalogu fermana o provjerama berata i lica koja su bila muaf i musellem morala su doći na šerijatski sud da se pregledaju njihovi berati o tome da su oslobođeni određenih davanja. Taj posao obavljao se tako što je na sud dolazio poseban izaslanik sultana s defterom te se tako, u njegovu prisustvu, utvrđivala vjerodostojnost njihovih berata, a svaki od njih upisivan je u defter koji se, nakon što je sastavljen, ovjeravao na sudu. Po jedan primjerak je potpisivan i s pečatom je slat veziru u Travnik da bi se upisao u defter koji se kod njega čuvao.¹⁵³ Fermanima je bilo određeno da se zeameti i timari na području četiri sandžaka, Bosne, Hercegovine, Zvornika i Klisa, koji su ostali poslije gubitka

148 GHB, A-395/TO; A-1002/TO.

149 GHB, A-4560/TO.

150 GHB, sidžil 49, str. 21.

151 Vidjeti bilješku u Kadićevoj hronici broj 3, str. 272: Godine 1033/1623–24. osoba po imenu Ali-beg, koja je došla s Porte u Bosanski ejalet da ispita berate spahija u sandžacima Bosna, Klis i Zvornik, bila je musafir kod Džafer-bega u selu Crni vrh u nahiji Neretva.

152 GHB, A-511/TO, A-4855/TO-82.

153 Muhamed Mujić, *Sidžil mostarskog kadije*, Mostar, str. 53.

tri sandžaka nakon 1686. godine, ne mijenjaju i da ostaju po kanunu i ranijim rješenjima. Međutim, izostanak s bojnog polja ili službe u tvrđavama kao i nejavljanje na provjeru berata nije se toleriralo te je u tom slučaju dolazilo do promjene prava na uživanje timara. U defterhani na Porti vodila se evidencija o timarima i provjera stanja timara u tzv. *cebe* defterima. Promjena prava na korištenje prihoda s timara registrirala se na osnovu tahvila i tezkire. U sidžilima su se često bilježili fermani upućivani kadijama i naibima s naredbom da se oduzmu zeameti i timari onima koji se ne odazivaju pod bajrake te da se dodijele onima koji to zaslužuju.¹⁵⁴ Tek u slučaju kada bi vojni obveznik dokazao da je s razlogom izostao s bojnog polja ili da se nije pojavio na zadatku vraćalo mu se njegovo pravo na korištenje prihoda (*mahsûlât*) s timara. To se dešavalo u slučaju kada bi, naprimjer, timarlija spahija bio zarobljen, a neko drugi iz njegove okoline, odnosno između njegovih rođaka isposlovaio tezkiru za berat uz navod da se navedeni timarlija odžaklija nije pojavio na bojištu. Da bi povratio izgubljeni timar, navedeni odžaklija timarnik morao je podnijeti arzuhal s obrazloženjem valiji ili njegovu kajmakamu u Sarajbosni u kojem je bio dužan dokazati staro pravo na timar. Pritom je jedan od argumenata za povrat timara bio i navod da je to njegov stari *dirluk* i da je to izvor njegovih nasušnih potreba, prihoda neophodnih za život. U tom smislu, da bi ponovo dobio berat, morao je uputiti molbu da mu se ponovo izda tezkira iz bosanske hazine na osnovu koje je mogao preuzeti prihode s timara koji su mu bili uzurpirani i čije je pravo korištenja prešlo na drugoga na osnovu nekog tahvila, tj. prijenosnog pisma o korištenju timara. Oštećeni spahija slao je arzuhal na valiju, valijinog kajmakama ili mutesellima moleći da mu se vrati izgubljeni timar. Valija se nije mogao lično baviti svim pitanjima timara te je neki od njegovih kajmakama upućivao, na osnovu spahijinog arzuhala, kratku bujuruldiju kadiji ili mulli u Sarajbosni kojom je nalagao da se obavi rasprava na šerijatskom sudu, da obje strane pokažu svoje senede te da se ne dozvoli miješanje u šerijatske ušure dok se ne obavi rasprava na nivou apelacije. Također je mogao naložiti da se spomenutom spahiji omogući da prema zakonu preuzme svoje prihode koji mu na osnovu odluke pripadaju od dana tahvila, tj. prijenosa prava na korištenje prihoda s timara.¹⁵⁵ Valija je bujuruldijom samo naređivao kadiji da nakon rasprave uvede u posjed timarnika koji ima pravo na korištenje prihoda da bi mogao pobirati prihode i takse od dana tahvila, tj. od dana kada je dobio tezkiru od bosanske blagajne. Tezkira izdavana iz bosanske hazine (*Bosna hazîne tezkiresi*) sadržavala je navode gdje se nalazi timar, u kojoj livi i nahiji, ko je prvobitni korisnik timara, iz kojeg je razloga svrgnut i na čiju pritužbu te koji je iznos timara. Tezkira je izdavana pod nad-

154 GHB, sidžil 11, str. 118.

155 GHB, sidžil 16, str. 32.

zorem valije i na njoj je bio valijin mali okrugli pečat. U tezkiri su se opširno navodili razlozi gubitka timara.¹⁵⁶ Za spahiju je bilo bitno da se za njega zalažu i da za njega svjedoče zaim i timarlije spahije, njegovi saborci. Svjedočenje spahija nije bio samo običan čin solidarnosti i podrške koju su oni pokazivali jedan prema drugom. To je bila, prije svega, obaveza koju je Porta nametala propisom prema kojem je za dodjelu tezkire, berata a time i prava na korištenje timara bilo nužno svjedočenje jednog zaima i dvojice, a nekada i desetertice, timarnika iz istog sandžaka. Nakon što bi se njegovi navodi provjerili uvidom u *ruznamče* deftere, tj. deftere dnevnih registracija u kojim se pratilo stanje i promjene oko državnih lena, iz bosanske defterhane i uz svjedočenje zaima i najmanje dvojice drugih timarnika ponovo mu se dodjeljivalo pravo na korištenje prihoda s izgubljenog timara. Valija ili kajmakam valije u Sarajbosni nalagao je mulli da spahija ponovo preuzme svoje prihode koji mu pripadaju od vremena novog prenošenja prava na korištenje prihoda, tj. nakon *tahvila*. Valijinoj ili kajmakamovoj naredbi, osim arzuhala spahije, mogao je prethoditi i mahzar u kojem su se drugi timarnici zalagali za pravo navedenog spahije te svojim svjedočenjem potvrđivali njegovu podobnost, ispravnost i ranije odžakluk pravo.¹⁵⁷ Promjene u dodjeli timara bile su veoma česte osobito u vrijeme intenzivnih vojnih operacija. U tom smislu indikativan je slučaj timara od 4.000 akči u selu Podgradina u vezi s kojim su iz logora Šumna bosanskom valiji i veziru Osman-paši, seraskeru na prostoru Silistre, bila upućena dva sultanska fermana, jedan datiran 16. rebiul-evvela 1187/8. juna 1773, a drugi u posljednjoj dekadi rebiul-evvela 1187/između 12. i 21. juna 1773. godine s naredbom da se dodijeli navedeni timar u selu Podgradina nekom Aliji, sinu Mehmeda. Obrazloženje je bilo da su ranija četiri korisnika, koji su zajednički koristili timar (*ber vechi ıştırak*), napustili službu.¹⁵⁸ Uslijedilo je izdavanje valijinog berata izdatog na polju Silistre 20. džumadel-ahira 1187/18. septembra 1773. godine.¹⁵⁹ Tek nakon toga poslata je kratka valijina bujuruldija, datirana 28. džumadel-ahira 1187/16. septembra 1773. godine, upućena kajmakam-agi Bosne i sarajevskom mutesellim-agi, kojom je naredio da podnosioci arzuhala, koji su izgubili timar, svoj timar ponovo preuzmu.¹⁶⁰ Iz navedenog slučaja vidi se da je valija vratio timar onima koji su ga po sultanovoj naredbi izgubili. Sultani su nastojali ograničiti samovolju valija u izdavanju berata te su u tom smislu morali balansirati između davanja kompetencija valijama i oštih upozorenja da se ne narušava sistem i da se poštuju

156 Isto, str. 62.

157 "...kadimi ocak dirliğmiz ve nan paremiz..."

158 GHB, sidžil 15, str. 17.

159 GHB, sidžil 15, str. 34.

160 Isto.

pravila prilikom dodjeljivanja timara. Sultanove naredbe u tom smislu pratilo je izdavanje pisma velikog vezira, a potom i valijine bujuruldije.¹⁶¹ Uočava se da je nakon reformi koje je provodio Omer-paša Latas smanjen broj valijinih berata, a povećan broj izdatih sultanskih berata na timare, što je bilo u skladu s intencijama ukidanja timara i s novom politikom Carstva da se smanje kompetencije valija i široka ovlaštenja koja su im dodjeljivana u vrijeme vođenja vojnih operacija.

III

Dokumenti koje je valija izdavao

Osnovni upravni dokument koji je valija izdavao bila je valijina bujuruldija.¹⁶² U Gazi Husrev-begovoj biblioteci, koja čuva najbrojniju građu na osmanskom, nalazi se registrirano do sada ukupno 313 bujuruldija kao pojedinačnih dokumenata.¹⁶³ Od toga je samo oko 130 originala bujuruldija što je začuđujuće mali broj s obzirom na činjenicu da je osmanska uprava u Bosni trajala od 1463. do 1878. godine. Bujuruldije su najčešće slate državnim službenicima trajno nastanjenim u Ejaletu, kao što su kadije kadiluka, naibi i mutesellimi, što znači da su se nalazile među njihovim ličnim dokumentima. Ostalo, 146 su kratke *sahha* bujuruldije ubilježene iznad arzuhala, hudždžeta, temessuka, deftera, mazbata i murasela, od toga su 11 pojedinačni prijepisi. U ovaj broj ne ulaze prijepisi brojnih bujuruldija registriranih po raznim sidžilima.

Bujuruldija je, kao i sultanov ferman, bila uvijek predmet posebnog interesiranja i kada je u pitanju njezina diplomatska obrada i kada je u pitanju

161 GHB, sidžil 19, str. 31–33: Ferman datiran sredinom šabana 1191/između 12. i 21. novembra 1777. godine i upućen mullama na srednjem krilu Rumelijskog ejaleta, kadijama kadiluka i hakimima te ostalim kadijama i naibima u kojem se navodi učestala praksa narušavanja sistema prilikom dodjele timara i zeameta i u kojem se iznose pravila koja treba poštovati prilikom dodjele timara i zeameta.

162 Ni u jednom od tri najstarija sačuvana sidžila sarajevskog šerijatskog suda iz 1551/52, 1556/57. i 1565/66. godine nema ubilježenih bujuruldija. Tri najstarije bujuruldije sačuvane u originalu u GHB odnose se na 1108/1696. i 1115/1703. godinu: GHB, A–1852/TO: Bujuruldija datirana 3. džumadel-ahira 1115/14. oktobra 1703. godine kojom se šejhu Ahmedu daje gedik timar od 3.600 akči sastavljen od tri timara u Sutjesci u brodskoj nahiji koja su bila prazna; A–2588/TO: Bujuruldija datirana 26. ševvala 1114/15. marta 1703. godine Sejfullah-paše kojom se naređuje zamjeniku kapetana u Novom da preuzme i čuva tvrđavu Novi i otoke u rijeci Uni koje će po ugovoru Austro-Ugarska monarhija isprazniti i predati turskoj državi.

163 Mala je vjerovatnoća da će se u budućnosti naći još pojedinačnih neregistriranih dokumenata.

prezentiranje njezina cjelokupnog sadržaja.¹⁶⁴ Stoga se na ovom mjestu neće posebno govoriti o bujuruldijskim. ¹⁶⁵ U našoj literaturi posebno su obrađene *sahha* kratke bujuruldijske. ¹⁶⁶ Navest ćemo samo da su se bujuruldijske obavezno bilježile u sidžilima nadležnih kadiluka. Bujuruldijske su, uglavnom, nastajale na osnovu fermana, tj. kao popratni dokumenti fermanima koji su prenosili osnovne navode fermana na niže nivoe pokrajinske vlasti. Pri tome su u tekstu bujuruldijske izostavljani uvodni opširni opisi karakteristični za fermane i samo su preuzimani osnovni navodi iz fermana iskazani bujuruldijskom u simplificiranoj formi u odnosu na ferman. Bujuruldijske su naslovljavane na mullu, kadije kadiluka, naibe, mutesellime, janičarskog agu, kapetane i druge. Odnosile su se na naredbe o sakupljanju poreza, izgradnji i popravci infrastrukture, prijenosu oružja, organiziranju vojnih pohoda, mobilizaciji i slično. Određeni broj bujuruldijski imao je karakter izvještavanja o postavljenjima visokih državnih službenika, promjenama na prijestolju i rođenjima prinčeva. Postojala je i tzv. *adalet bujuruldijska* koja je nastajala na osnovu *adalet fermana*. Smisao navedene bujuruldijske bio je da se na zakonit način putem zvaničnih organa vlasti izvrši revizija sistema, provjeri ispravnost njegovog funkcioniranja, otklone nepravilnosti i uspostavi pravda.¹⁶⁷

Bujuruldijske su predstavljale zvanične dokumente koji su se obavezno registrirali na sudu. Bile su dokumenti od prvorazrednog značaja u upravljanju provincijom. Valija nije potpisivao bujuruldijsku, kao što je činio na pismima i šukkama, s *vali-i Eyalet-i Bosna*, nego je potpisivao elipsastim pečatom kao karakterističnim znakom u desnom gornjem uglu iznad teksta. Osim toga, drugi karakterističan znak bilo je *buyuruldu* ispisano u lijevom donjem uglu ispod teksta. Treća karakteristika bila je ta što je tekst ispisivan ukoso *divani* pismom. Tako je imala osobitu formu po kojoj se prepoznavala i prije nego što bi se stekao uvid u njezin sadržaj i tekst početnog i završnog

164 I. H. Uzunçarşılı, Tuğra ve Pençelerle Ferman ve Buyuruldlara dair, *Belleten*, V/17–18, 1941, str. 101–157; Buyuruldu, *Belleten*, V/19, 1941, str. 289–381; Velkov Asparuh, *Vidove osmanoturski dokumenti*, Sofia, 1986; Boris Nedkov, *Osmanoturska diplomatika i paleografija*, Sofia, 1972; M. S. Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerin dili*, Istanbul, 1994; Vesna Miović, nav. dj.

165 U bosanskoj literaturi o bujuruldijskim su pisali: Rizo Muderizović, *Nešto o valinskim pečatima i bujuruldijskim*, GZM, Sarajevo, 1916, januara – juni, svezak 1–2; N. Filipović, *Tri bujuruldijske*; Prijevodi brojnih bujuruldijski mogu se naći u neobjavljenim prijevodima sidžila sarajevskog suda datiranim od 1800. do 1810. godine, koje je preveo Polimac, kao i u raznim objavljenim prijevodima sidžila.

166 Azra Gadžo-Kasumović, “Diplomatički dokumenti: Arzuhali, mahzari, arzovi, ilami i sahha-bujuruldijske”, u: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXXI, Sarajevo, 2010.

167 Halil Inalcık, *Adaletname*, Türkiye Diyanet vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, cilt I, İstanbul, 1988, str. 346. i 347; Takva *adalet bujuruldijska* često se javlja u sidžilima, npr. ubilježena je u sidžilu tešanjskog kadiluka (1740–1752), preveo Polimac, str. 107.

obrasca. Bujuruldije valija mnogo su obrađivane u raznim diplomatskim udžbenicima i prevedene u brojnim radovima osmanista pa se ovdje neće donositi kao primjer.¹⁶⁸

Valijini timarski berati

Poznata nam je činjenica da su berati, prije svega, sultanski dokumenti. Postupak dodjele timarskog berata odvijao se na način da odgovorni visoki državni funkcioner, kao što je valija ili njegov ćehaja s područja Ejaleta, uputi arz (službeni prijedlog).¹⁶⁹ Taj službeni prijedlog valija ili njegov ćehaja sačinjavali su na osnovu prijedloga koji su im podnosili timarski defterdar, ćehaja timarskog defterdara, timarski tezkiredžija i ćehaja čauša Bosanskog ejaleta. Berat se mogao dodijeliti i direktno na ilam timarskog defterdara i timarskog tezkiredžije.¹⁷⁰ Berat se ponovo dodjeljivao nakon nečije smrti ili nakon što bi neko dobrovoljno odustao u korist drugog, uglavnom u korist svog brata, sina ili nekog drugog iz uže porodice. U takvim slučajevima izdavala se naredba o tahvilu i ferman da se izda tezkira i da se zaduženja na ime kojih se dobija timar prenesu na novu osobu.

Valijin berat o dodjeli timara imao je iste navode kao i sultanski, samo što je umjesto tugre u zaglavlju stajalo “Pâdişâhımız”, što znači da je valija dokument izdavao u ime padišaha, a svoj potpis u vidu penče stavljao je sa strane.¹⁷¹ Namjesnicima ejaleta, koji su oslovljavani kao beglerbezi, a od 18. stoljeća kao valije, veziri i paše, bila je data mogućnost da na upražnjeni timar privremeno izdaju berat novom korisniku, u ime padišaha. Kao najstariji pojedinačni dokument sačuvan je berat rumelijskog beglerbega Murat-paše

168 Gliša Elezović, *Turski spomenici*, knj. I, sv. 1: 1348–1520, Beograd, 1940, str. 1204; *Turski spomenici*, knj. I, sv. 2, 178 faksimila s kratkim sadržajem na francuskom iz vremena 1348–1776, Beograd, 1952, str. 615; Gliša Elezović, *Iz posmrtnih rukopisa Ahmed Dževdet-paše*, POF, II, 1951, Sarajevo, 1952; H. Kreševljaković, *Dževdet-pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*, Izabrana djela IV, Sarajevo, 1991, str. 49; Muhamed Mujić, *Jedna bujuruldija Husein-bega Gradaševića*, POF, II, 1951, Sarajevo, 1952, str. 259; M. Tayyib Gökbilgin, *Sokollu Mehmed Paşa'nın bir Talimati ve 1572. tarihinde Bosna ile alakadar birkaç vesika*, POF, broj VI–VII, 1956/57, Sarajevo, 1958; Adem Handžić, *Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli*, POF, broj III–IV, 1952/53, Sarajevo, 1953, str. 195; Sejfidin Fehmi Kemura, *Prvi srpski ustanak pod Karađorđem*, Sarajevo, 1916; Nedim Filipović, *Tri bujuruldije Numan-paše Ćuprilića*, Kalendar Gajreta za 1941. godinu, str. 203–226; Hamdija Kapidžić, *Jedna bujuruntija bosanskog vezira Sefer-paše*, Gajret, Sarajevo, 1940, broj 5, XXI, str. 93; Hatidža Čar, *Jedna bujuruldija bosanskog namjesnika Jegen Mehmed-paše iz 1743. godine*, POF, sv. 27, 1977, Sarajevo, 1979, str. 283–286; Vesna Miović, nav. dj.

169 GHB, A–920/TO.

170 GHB, sidžil 5, str. 20.

171 GHB, A–3558/TO; sidžil 18, str. 181.

datiran 876/1471. godine kojim se dodjeljuje posjed za vojne zasluge Širmerdu u selu Tekmir (Donji Tihomir) na Romaniji.¹⁷² Ta je praksa uspostavljena u svrhu osiguranja efikasnog funkcioniranja i osiguranja vojnih snaga u Ejaletu i njihove mobilnosti. Trajan berat korisniku timara i zeameta dodjeljivao je samo sultan koji je tražio da se prije dodjeljivanja berata obavezno izda tezkira.¹⁷³ Ovi timari nazivali su se timari s tezkirrom (*tezkireli*). Prema tome, valija je imao pravo, osim uobičajenih bujuruldija kao osnovnih upravnih dokumenata, izdavati i berate koje možemo nazvati valijinim beratima, izdavati timarsko tahvil pismo kojim se vršio prijenos prava na privremeno korištenje prihoda do dodjele berata i timarsku tezkiru koja je bila uvjet za dodjelu sultanovog berata. Osnovne podatke za timarsku tezkiru izdavala je bosanska hazina, što znači da je u postupak izdavanja timarske tezkire bio uključen, odnosno nadležan i timarski defterdar i timarski tezkiredžija uz prisutnost valije. U slučajevima sporova oko prihoda s timara tezkira o tahvilu bilježila se u sidžile kadije čime je kadija registrirao pravo timarnika da preuzme svoje prihode s timara. Tada je oštećeni spahija slao arzuhal u kojem je izlagao problem oko prava na korištenje prihoda s timara na osnovu kojeg je valija ili njegov kajmakam kratkom bujuruldijom upućenom mulli ili nekom drugom kadiji kadiluka naređivao ko treba preuzeti prihode s uzurpiranog timara i od kada. Valija je, uglavnom, izdavao berate za spahije i mustahfize u tvrđavama. Izdavao ih je, također, i za druge državne službenike kada se ukazivala potreba za to.¹⁷⁴ Oni su morali obavijestiti centralnu vlast o tome da su dodijelili timar. Centralne vlasti uglavnom su prihvatala valijine dodjele timara. Od 1529. godine beglerbezi su počeli dodjeljivati timare bez tezkire ne pitajući centralnu vlast i ta je praksa trajala sve do 1847. godine kada je ukinuta timarska spahijska organizacija.¹⁷⁵

Valija je pravo da po potrebi izdaje dokumente, koji se mogu nazvati valijinim beratima, dobio iz praktičnih razloga. Jedan od tih razloga bila je potreba da se ogromna centralna administracija rastereti i da se značajan dio nadležnosti prenese na pokrajinskog valiju, a drugi važniji razlog bila je potreba da se brzo i efikasno izvrši prijenos, tj. rotacija (*tahvil*) timara u vrijeme ratnih operacija. Valija je kao vrhovni zapovjednik vojnih snaga stacioniranih na području Ejaleta bio dužan osigurati na licu mjesta, tj. odmah,

172 Vidjeti: Hazim Šabanović, *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća*, Sarajevo, 1949, poseban otisak iz "Istorisko-pravnog zbornika", sv. 2, str. 183. Postoji mogućnost da se broj 7 može pročitati kao 4. U tom slučaju radilo bi se o godini 846/1442.

173 GHB, A-4308/TO, A-1003/TO, A-1012/TO, A-4559/TO, A-4561/TO.

174 GHB, A-2461/TO; A-4031/TO.

175 Abdülkadir Özcan, *Osmanlı askeri teşkilatı*, Osmanlı devleti ve medeniyeti tarihi, İstanbul, 1994, str. 352. i 353.

zamjenu za poginulog vojnika ili za onog vojnog obveznika koji je napustio bojište ili se uopće nije pojavio na određenom mu zadatku. U takvim slučajevima valija je bez konsultacije s centralnom upravom skidao po hitnom postupku timar sa stavke poginulog lica ili lica koje se nije odazvalo pozivu da se pojavi na bojnopolju i dodjeljivao ga onom ko je po kanunu i pravilima odžakluka imao prioritet. Uvijek je bilo onih koji su upućivali molbu i bili sposobni i spremni odmah preuzeti obaveze koje su proizlazile iz prava uživanja na prihode napuštenog ili upražnjenog (*mahlûl*) timara. U bosanskoj defterhani nisu se uvijek na vrijeme bilježile promjene prava na korištenje timara. Tako se dešavalo da neki korisnik prihoda s timara umre, a da njegovo ime nije bilo registrirano u defterhani. U tom slučaju, nakon njegove smrti prilikom dodjele prihoda s timara novom licu nije bilo potrebe da se ime neregistriranog umrlog korisnika uopće registrira. Nakon što bi primio saopćenje da nema registracije ranijeg korisnika nego da postoji registracija na timar i njegova korisnika u nekoj ranijoj godini, a to je moglo biti pola stoljeća ranije ili čak i više, u novom beratu se bilježilo da se novom korisniku berat dodjeljuje sa “kajda”, tj. registracije lica čije je korištenje registrirano, a da se prenosi direktno sa “tahvila”, tj. stavke lica koje je posljednje koristilo timar.¹⁷⁶ Valijini berati izdavani su, naprimjer, u Travniku, Banjoj Luci, Sarajbosni, na polju Šumna, u vojnom logoru Kozlic, u Zvorniku, u Silistri, kao i u svim onim mjestima u kojima se valija nalazio tokom svojih vojnih pohoda.¹⁷⁷

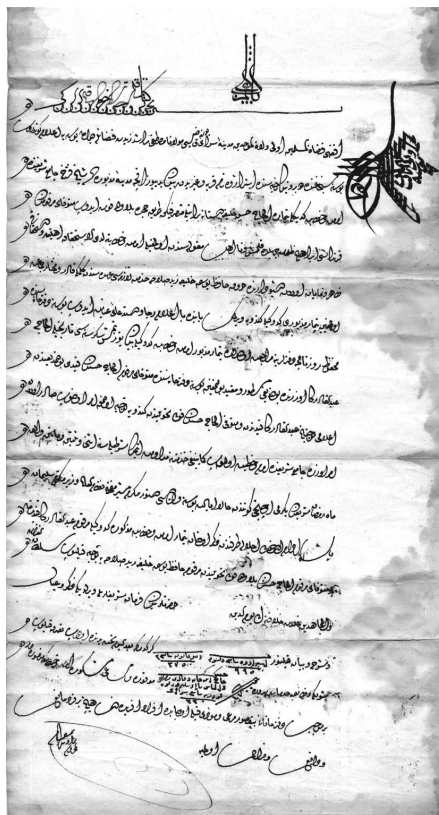
Nemamo nijedan sačuvan original namjesnikovih berata za Bosnu iz 16. i 17. stoljeća. Sačuvani su prijepisi berata registrirani u tuzlanskom sidžilu iz 1054–55/1644–46. godine. Također su sačuvani brojni valijini berati, bilo originali bilo prijepisi u sidžilima, za 18. i 19. stoljeće. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci ostalo je sačuvano samo 16 originalnih valijinih berata, jedan prijepis kao pojedinačni dokument i dvije fotografije najstarijih valijinih berata. Po evidenciji koja se vodila upisom valijinih berata u sidžile izgleda da je valija za područje sarajevskog kadiluka godišnje izdavao od jedan do tri berata. Takvo stanje upisa berata ne odražava stvarno stanje u korištenju i prijenosu prava na timar pošto je valija, izgleda, mnogo izdavao tahvil prijenosna pisma koja su privremeno uvodila spahiju u posjed prihoda s timara. Pošto se korištenje timara rotiralo uglavnom u okviru jedne porodice, berat je rijetko izdavan nego su, umjesto toga, cirkulirala tahvil pisma uručivana onim članovima porodice koji su u određenoj prilici mobilizirani. Tako je jedan ranije izdati berat bio do izdavanja novog sultanskog berata pokriće za izdavanje

176 GHB, A–4031/TO: “...ilami mücebince Abdül Kâdir kaydından ve mütevfefâ el-hâci Hasan fevti tahvilinden kendüye tevcih olunmak emr olunup.”

177 GHB, A–1117/TO; 2461/TO, 1626/TO, 3557/TO, 4855/TO–274; sidžil 15, str. 34; sidžil 49, str. 56; sidžil 15, str. 34.

brojnih kasnijih timarskih tahvil pisama i valijinih berata čijim se uručivanjem timarnicima osiguravala brzina i efikasnost u novačenju za nove vojne pohode. Često su jedan timar koristili dvojica ili više spahija, uglavnom braće, koji su ga dijelili u skladu s preciznim određenjem berata zvanim *ber vechi iştirak*.

Ovdje nećemo donijeti transliteraciju teksta valijinog berata niti ćemo govoriti o njegovim diplomatskim karakteristikama budući da su sultanski berati obrađivani u svim priručnicima za diplomatiku i paleografiju, a tekst valijinog berata identičan je sultanovom beratu. Razlika je samo u vanjskim znakovima i obilježjima dokumenta, gdje umjesto sultanove tuge stoji *Pâdişâhimuz*, a sa strane se nalazi penča s ispisom valijinog imena.¹⁷⁸

GHB, A-4031/TO: Valijin berat iz 1232/1817. godine
s penčom Sulejman-paše

178 Takvu obradu berata, uz spomenute diplomatske udžbenike, donijela je Madžida Selmanović: *Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici*, POF, vol. 35, Sarajevo, 1986, str. 169; Hamid Hadžibegić i Derviš Buturović, *Berat Hodaverdi Mehmed-bega od 1593*, POF, XII-XIII, Sarajevo, 1965, str. 151.

Valijino prijenosno tahvil pismo (*tahvil mektupu*) ili samo *tahvil*

Obrada timarskog tahvil pisma kao diplomatskog dokumenta je zanemarena. U diplomatskim obradama navodi se berat s valijinom pečom i timarska tezkira koja je preduvjet za izdavanje sultanovog berata.¹⁷⁹ Timarnici i zaimi nisu mogli preuzeti prihode sa svojih zemeta i timara prije nego što se izvrši tahvil timara. Tahvil, tj. prijenos prava na korištenje prihoda sa stavke bivšeg korisnika na novog korisnika i uživaoca prihoda, koji su mu dodjeljivani kao ekvivalent za njegovu vojnu službu, obavljao se na osnovu dokumenta, koji je potpisivao valija, nazvanog *tahvil pismo*. Tahvil pismo je omogućavalo upotrebu prihoda prije nego što se provede procedura izdavanja timarske tezkire i timarskog berata, a ta je procedura dugo trajala. Nije se izdavalo nakon izdavanja tezkire i berata. Treba posebno razumijevati pojam *tahvil*, koji se javlja u sultanskim i valijinim beratima, timarskim tahvil pismima i tezkirama, kao postupak, radnju, prijenos, stavku¹⁸⁰, a posebno timarsko tahvil pismo ili prijenosno tahvil pismo kao vrstu dokumenta čije je izdavanje bilo u nadležnosti valije. Valija je izdavanjem tahvil pisma omogućavao mobilnost u korištenju prava na prihode s timara. To je predstavljalo motivirajući faktor za timarnike, a time je valiji olakšavalo brže organiziranje mobilizacije i efikasnost vojnih pohoda. Tahvil pismo je pisano tzv. “razlomljenim” divani (*kırma dīvânî*) pismom. *Tahvil prijenosno pismo* ili *timarsko tahvil pismo* počinje formulom *Hazret-i mevlânâ-yı şerî‘at me’âb*.¹⁸¹ Na lijevoj strani ispod teksta bilježi se mjesto izdavanja tahvila, a na poledini, na sredini lista, stoji elipsasti valijin pečat. Rijetko iznad tahvil pisma stoje ispisani sijakatom podaci o nahiji, livi, selu i iznosu, tj. vrijednosti timara.¹⁸² Na sredini poledine tahvil pisma o dodjeli timara nalazi se pečat valije. Pri vrhu stoji *Kayd şude*, što znači da je registrirano. Nekada nema datuma na poledini, a nekada je ubilježen na sredini poledine tahvil pisma. Na kraju navedenog dokumenta stoji: *Işbu tahvil verildi*. Nakon valijinog tahvila, koji je spahiji timarniku omogućavao privremeno korištenje navedenog posjeda, valija je izdavao timarski berat. Tahvil pismo trebalo je važiti samo šest mjeseci dok se ne provede procedura izdavanja pisma. Izgleda da se izdavao velik broj tahvil pisama te da je narušavana obavezna procedura u dodjeli timara koja je u postupku izdavanja

179 M. Kütükoğlu, nav. dj.

180 Izraz *tahvil* kao stavku, prijenos, doznaku, radnju prijenosa, sadržaj prijenosa, vrijeme trajanja prijenosa prava na uživanje lena objasnio je Nedim Filipović koji je utvrdio da se izraz *tahvil* ne koristi samo u oblasti feudalno-agrarnih odnosa, nego da se kasnije prenosi i na oblast robnonovčane privrede. Vidjeti: N. Filipović, *O izrazu “tahvil”*, POF, II, 1951, Sarajevo, 1952, str. 243.

181 GHB, A-1217/TO.

182 GHB, A-1122/TO.

valijinog berata uključivala timarsko tahvil pismo i valijin berat, a u postupku izdavanja sultanskog berata timarsku ili beratsku tezkiru i sultanov berat. Iako je timarsko tahvil pismo bilo jedna vrsta privremene potvrde koja je omogućavala timarniku brz ulazak u posjed timarskih prihoda i koje je važilo dok se redovna procedura u sređivanju dokumentacije ne dovede u red, ipak je, čini se, ono postalo trajna praksa tako da su se berati rijetko izdavali. Time je smanjena mogućnost kontrole cirkuliranja timara i otvoren put za brojne zloupotrebe i nepravilnosti u dodjeli i korištenju timarskih prihoda. Kad je bilo u pitanju dobijanje sultanovog berata, zainteresirano lice moralo je isposlovati tezkiru na timar ili timarsku tezkiru, koja je predstavljala uvjet za dodjelu sultanovog berata kao relativno trajnog i validnog dokumenta kojim se učvršćivalo i potvrđivalo pravo korištenja timara među članovima jedne porodice. S druge strane, cirkuliranjem timara po osnovi timarskog tahvil pisma zanemarivano je izdavanje timarske tezkire čije je izdavanje predstavljalo značajan faktor kontrole kretanja i dodjele timarskih prihoda, a time je bilo i faktor zaštite uvida države u njezine prihode iz pokrajine.

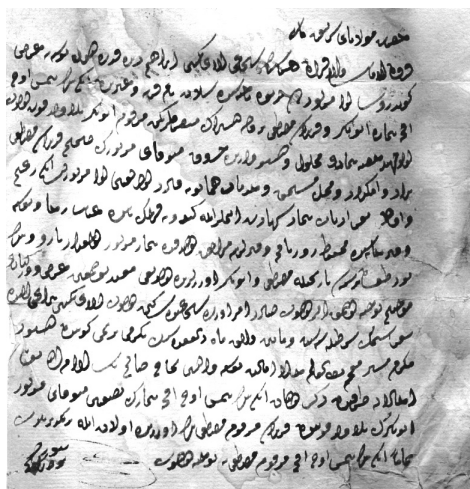
U Gazi Husrev-begovoj biblioteci sačuvano je 27 originala timarskog tahvil pisma koje su izdavali valije Husamuddin-paša i hadži Salih-paša. U vrijeme kada je Salih-paša dva puta obavljao dužnost valije, jednom 1789–91. godine, a drugi put 1791–92. godine sačuvalo se osam tahvila koji se odnose na 1791–92. godinu. Prema navedenim dokumentima vidi se da je jednom dodijelio zeamet Kamen u nahiji Pribud te timare u selu Donja Zgunja u nahiji Osat, timar u nahiji Poblatje, u selu Orahovica u nahiji Neretva, u selu Donji Seljani (Selani) u nahiji Neretva, u selu Donja Slatina u nahiji Kukanj i u selu Belgradčik u nahiji Trebinje. Tahvili su izdavani najčešće u Travniku, a nekada i na drugim mjestima u Bosanskom ejaletu. Tako je Salih-paša dva tahvila izdao u jurtu Podorašac i jurtu Vrhpolje. Kad je riječ o tahvilima Husamuddin-paše, koji je bio valija u Bosanskom ejaletu od 1792. do 1797. godine, sačuvalo se čak 19 dokumenata s njegovim pečatom. Osim u Travniku, berate je izdavao i u jurtu Bihać (*Bihke*) te u Pljevljima (*Taşluca*). Tahvile je izdao na timare u selu Obre, nahija Brod; u selu Pridvorci, nahija Trebinje; u selu Podhum, nahija Neretva; u selu Sase, nahija Borač; u selu Belgradčik, nahija Neretva; u selu Bijelo Polje, nahija Blagaj; u selu Komjen, nahija Sokol; u selu Poljice, nahija Trebinje; u selu Donji Šumani, nahija Kukanj; u selu Gornje Selo, nahija Kukanj; u selu Kutu, nahija Zagorje; u selu Mokro, nahija Zagor; u selu Gračanica, nahija Visoko; u selu Gračanica, nahija Borač; u selu Strmac (Strmica), nahija Višegrad; u selu Osredak, nahija Osat i u selu Poljice, nahija Trebinje. Ne znamo da li su sačuvani svi tahvili koje je ovaj paša izdao ili su do nas samo slučajno došli navedeni dokumenti. Međutim, ovi sačuvani dokumenti izdavani u mandatu jednog valije pokazuju koliko je osmanski valija imao ozbiljne kompetencije da upravlja korištenjem timara.

Hazret-i mevlânâ-yı şerî'at me'âb¹⁸³

Kidvetü'l-emâsil ve'l-akrân Hersek sancâğı alâybeğisi Ibrâhîm zîde ka-
druhu Dîvân-ı Bosna'ya arz gönderüp livâ-yı mezbûrde Neretva nâhiyesinde
Selâni nâm karye ve gayriden iki bin yetmiş üç akçe tîmâra Ebû Bekir ve
karındâşı Mustafâ ber vech-i iştirâk mutesarrıflar (mutasarrıflar) iken merkûm
Ebû Bekir bilâ veled fevt olup ol vechîyle *hisse-i tîmârı* mahlûl ve işbû
dârende-i hurûf müteveffâ-yı mezbûrun sahîh karındâşı Mustafâ yarâr ve
emekdâr ve mehall ü müstehakk ve hidemât-ı humâyûna (hümâyûna) kâdir
olduğu livâ-yı mezbûrde iki zaîm ve üç nefer erbâb-ı tîmâr şehâdet etme-
leriyle kendüye verilmek bâbında inâyet ü ricâ ve Bosna defterhânesinde
mahfûz rûznâmçe defterlerine mürâca'at olundukta tîmâr-ı mezbûr olmikdâr
yazu ve bin yüz doksan senesi târihiyle Mustafâ ve Ebû Bekir üzerlerinde
olduğu mukayyed bulmağın arz ve derkenâr mücebince tevcîh olunmak emro-
lunup sâdir emr üzere sancâğında sâkin olup alâybeğisi bayrâğı altında sefere
eşmek şartıyla sene-i sitt ve mieteyn ve elf mâh-ı zi'l-ka' desinin yığrını birinci
gününden düstûr-i mükerrerem muşîr-i müfehham nizâmü'l-âlem hâlâ Eyâlet-i
Bosna vâlisi el-hâcî Sâlih beğ edâmaLlâhu Te'âla iclâlehu tarafından zikr olu-
nan iki bin yetmiş üç akçe tîmârın nisfini müteveffâ-yı mezbûr Ebû Bekir bilâ
veled fevtinden karındâşı merhûm Mustafâ beğ üzerinde olan ile biriktirilüp
tamâmen iki bin yetmiş üç akçe merkûm Mustafâ'ya tevcîh olunup

Be-yurd-u

Podraşnica¹⁸⁴

GHB, A–1217/TO: Valijino timarsko tahvil pismo datirano
1206/1792. godine

183 GHB, A–1217/TO.

184 Podorašac.

Timarske tezkire

Timarske ili beratske tezkire (*berat tezkiresi*) dokumenti su čije je izdavanje bilo preduvjet za izdavanje sultanovog berata. U našoj literaturi valijini berati pogrešno su određivani kao tezkire, a timarska tahvil pisma kao timarske tezkire.¹⁸⁵ Timarska tezkira je dokument u kojem su se navodili podaci o vojnom lenu koji su provjeravani u malim dnevnicima, tzv. ruznamče defterima. Ruznamče defteri čuvali su se u bosanskoj defterhani. Ti su podaci i promjene prijenosa nadležnosti na pravo korištenja timara, podaci o tahvilu timara registrirani i provjeravani u bosanskoj defterhani, a potom su se slali na Portu gdje je postojao odsjek carske državne kancelarije zvani *tahvil kalemi*. U toj su se kancelariji registrirali timarski tahvili, tj. prijenosi prava korištenja timara s jednog na drugog uživaoca. Tezkira je izdavana uz znanje valije i njegov potpis, odnosno pečat koji je stavljan iznad teksta tezkire i uz znanje i potpis timarskog defterdara čiji se potpis bilježio na poledini tezkire. Nekada je tezkiru izdavao njegov kajmakam s titulom miri-miran pa se tada nazivala *tezkire-i mîr-i mîrân*¹⁸⁶, a kad je potpisivao valija, stajalo je samo *tezkire*. Na poledini tezkire redovno su se bilježili i podaci o izvršenoj mobilizaciji (*yoklama*) timarnika ili zaima. Ako se na sudu vodio spor oko korištenja prihoda s timara, tada su se u sidžil registrirali svi dokumenti relevantni za to pitanje, a to su bili: arzuhal spahije, kratka valijina ili kajmakamova bujuruldija izdata na arzuhal i tezkira u kojoj je sporno pitanje oko upotrebe timarskih prihoda detaljno obrazlagano i izdato od bosanske defterhane na zahtjev zainteresirane strane.¹⁸⁷ Spahija, odnosno timarnik ili zaim upućivao je arzuhal valiji.¹⁸⁸ Valija ili njegov kajmakam su na osnovu podataka iz ruznamče deftera iz bosanske timarske defterhane davali odobrenje spahiji da preuzme svoje prihode od dana tahvila i to se, u slučaju spora, registriralo na sudu. Pošto se u 18. stoljeću bila ustalila praksa da se rotacija timara obavlja samo putem timarskih tezkira i timarskih tahvil pisama izdavana su fermani kojima se zabranjivalo da spahije preuzimaju prihode s timara i zeameta dok uz tahvil i tezkire ne osiguraju i berate ili njihove ovjerene primjerke (*suret*). Ukoliko to ne urade na vrijeme, naređivalo se da se berati dodijele drugima koji to zaslužuju.¹⁸⁹ Na sudu nije bilo važeće timarsko tahvil pismo, nego samo timarska tezkira koja je sadržavala precizne izvode iz timarske defterhane. I tezkira se, kao i tahvil pismo, ispisivala *kirma divani* pismom uz navode iz defterhane upisane sijakatom iznad tezkire. Na vrhu

185 Vidjeti: Rizo Muderizović, nav. dj., str. 18.

186 GHB, sidžil 50, str. 29.

187 GHB, sidžil 16, str. 32.

188 GHB, sidžil 29, str. 29.

189 GHB, sidžil 5, str. 96–97.

je stajalo HU. U defterhani bosanskoj i bosanskoj hazini¹⁹⁰ ispisivali su se sijakatom, na osnovu podataka iz ruznamče deftera, osnovni podaci o stanju posjeda i onih u čijem je posjedu. Ti podaci bili su ubilježeni iznad teksta tezkire. Tekst tezkire počinje riječima: *Iftihâru'l-ümerâ-yı mükerremîn livâ-yı Izvornik tîmârlı süvâri-i redîf-i mensûre mîr-alâyı seyyid İbrâhîm Edhem beğ zîde ikbâluhu Dîvân-ı Bosna'ya arz gönderüp...* Iznad teksta tezkire na desnoj strani bio je otisnut valijin okrugli pečat. Tezkira se završava tekstem: *...berâ-yı berât-ı şerîf-i âlişân-ı se'âdet-nişân inâyet ve ihsân buyurulmak ricâsıyla işbu tezkire verildi*¹⁹¹ ili: *...berâ-yı berât-ı şerîf-i âlişân-ı se'âdet-nişân inâyet ve ihsân buyurulmak ricâsıyla işbû mîrimîrân tezkire verildi.*¹⁹² Na poledini se uz potpis i pečate nadležnih službenika iz timar-defterhane bilježilo svako novačenje (yoklama). Naprimjer, *Bâ-fermân-ı âlî Sarây Bosna'da meclisçe yoklanmıştır fi 9 ZÂ sene 268.*

HU!¹⁹³

Nâhiye-i Korây ve Böğürdelen der livâ-yı Izvornik ze'âmet be nam-i Sâlih velediş an tahvil-i Abdülâlâh pedereş ki alil olduğundan hisse-yi ze'âmet yazısından ferâgat ve bâ-hüsn-i rızâ kasr-ı yed kerde ve livâ-yı Izvornik alâyının üçüncü bölüğünde beşinci çetesinde on dördüncü nefer kayd şude ve Mehmed nefer kayd şude ki livâ-yı mezbûr alâyın ve alâyının üçüncü bölüğünde beşinci çetesinde on üçüncü nefer olmak üzere ibkâ ve tevcîh şude

*Karye-i Dragaloçça*¹⁹⁴ tâbi 'Korây

*Usorska*¹⁹⁵ tâbi 'Böğürdelen

22150

*Merkûm Mehmed'in başka tezkiresi vardır*¹⁹⁶

11075

11075

Desno iznad teksta stoji okrugli mali pečat u kojem piše *Mehmed Vecîhî.*

Iftihâru'l-ümerâ-yı mükerremîn livâ-yı Izvornik tîmârlı süvâri-i redîf-i mensûre mîr-alâyı seyyid İbrâhîm Edhem beğ zîde ikbâluhu Dîvân-ı Bosna'ya arz gönderüp bâ-irâde-yi aliyeye eyâlet-i Bosna'nın müteferrikalık gedik tîmârları süvâri-i redîf-i mensûreye tahvili icâb eylediğinden Izvornik sancâğında Korây ve Böğürdelen nâhiyelerinde Dragaloçça ve Usorska nâm karyeler ve gayriden yığrmı iki bin yüz elli akçe yazı ile defter-i Bosna'nın

190 Saraybosna hazinesi tahvili.

191 GHB, A-323/TO.

192 GHB, sidžil 50, str. 29.

193 GHB, A-323/TO.

194 Selo Dragaljevac, danas kod Bijeljine koja je u osmansko doba pripadala nahiji Koraj.

195 Radi se o nahiji Visori, s desne strane Drine, oko Šapca.

196 Ovaj dio teksta ispisan je crvenom tintom, a pismo kojim je ispisan nije sijakat.

müteferrikalık gediğiyle ze 'âmet-i Mehmed ve Abdullah iştirâken mutesarriflar iken merkûm AbduLlâh alil olduğundan hidemât-ı lâzimesini uhdesinden gelmeğe adem-i iktidâr zâhir olmak hasebiyle kendü hüsn-i rızâsıyla hisse-yi ze 'âmet yazısından ferâgat ve erbâb-ı istihkâktan sahih sulbî oğlu işbu dârende-i tezkire Sâlih 'e kasr-ı yed edüp ol vechiyle yeri hâli ve hisse-yi yazısı mahlül ve teveccühe şâyân olmağın merkûm Sâlih yarâr ve mahall ü müstehakk ve her vechiyle askerliğe şâyân olduğu nümâyan olmaktan nâşi livâ-yı mezbûr alây ve alâyın üçüncü bölümünde beşinci çetesinde on dördüncü nefer olarak kayd olunup bu vechiyle babası merkûmun hisse-yi ze 'âmet yazısı kasr-ı yedinden kendüye verilmek ve hisse-yi uhrâ kendi kaydından merkûm Mehmed'e ibkâ ve livâ-yı mezbûr alâyın üçüncü bölümünde beşinci çetesinde on üçüncü nefer olmak üzere arz ve istid'â-yı inâyet ve Bosna defterhânesinde mahfûz rûznâmçe kuyûdâtlarına mürâca'at olundukta ze 'âmet-i mezkûr ol mikdâr yazı ile defter-i Bosna'nın müteferrikalık gediğiyle bin iki yüz kırk dört senesi târihiyle Muhammed ve AbduLlâh iştirâkan olduğu mukayyed ve derkenârı nâtik olmağın arzı ve derkenârı mücebince tevcih olmak emr olunup sâdir olmak emr üzere tertîb ve tanzîm olunan livâ-yı Izvornik tîmârli süvârî redîf-i mensûre ittisalında mevcûd bulmaları ve başka başka sefere eşmeleri şartıyla sene-i selâs ve hamsîne ve mieteyn ve elf mâh-ı şevvâli 'l-mükerremîn on yedinci gününden hâlâ eyâlet-i Bosna vâlisi düstûrû 'l-mükerrem müşîr-i müfehham nizâmü 'l-âlem vezîr-i celîli 'ş-şân Mehmed Vecîhî pâşâ edâmaLlâhu Te'âla iclâlehu tarafından zikr olunan yığrını iki bin yüz elli akçe yazılı ze 'âmet vech-i meşrûh üzere fârig merkûm babası AbduLlâh 'ın hisse-yi ze 'âmet yazısı bâ-hüsn-i rızâ kasr-ı yed tahvilinden sulbî oğlu merkûm Sâlih kadruhuya ve hisse-yi uhrâ kendi kaydından kemâ kâne merkûm Mehmed'e ibkâ ve tevcih olunup berâ-yı berât-ı şerîf-i âlişân-ı se'âdet-nişân inâyet ve ihsân buyurulmak ricâsıyla yedine işbu tezkire verildi târihi 'l-mezbûrde

Be-mekâm-ı Travnik

Na poledini sitnim harfovima pri vrhu ispisano je: Mehmed 3 (bölük) çete 5 nefer 13.

Salih 3 (bölük) çete 5 nefer 14.

Ukoso ispod toga piše: Yoklanmıştır fi 11 Ş sene 57. Ispod toga je "repati" potpis timarskog defterdara.

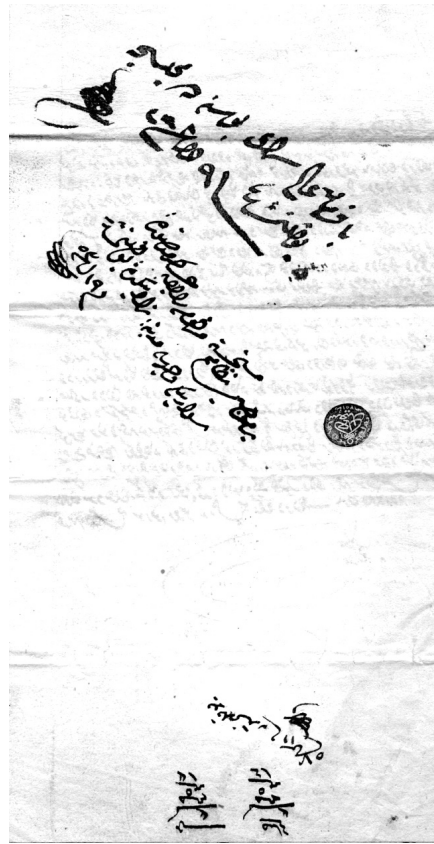
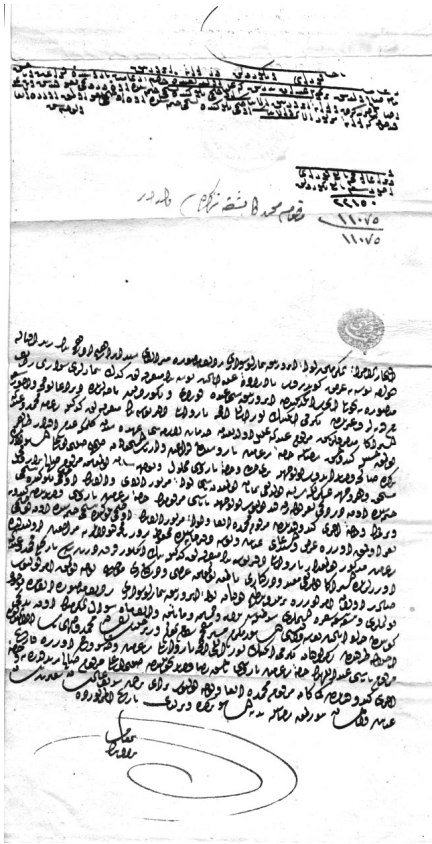
Na sredini stoji okrugli pečat u kojem piše Sa 'id Ahmed 251.

Ispod pečata ukoso krupnim harfovima pismom divani s "repatim" potpisima stoje dvije bilješke o yoklami.

Bâ-fermân-ı âli Sarây Bosna'da meclisçe yoklanmıştır fi 9 Za sene 268 (ili258?)

Ber müceb-i nizâm-ı müstahsene merkûm redîf-i asâkir-i mensûre süvâriliği vechiyle medîne-i Travnik'te yoklanmıştır.

Fi 19 L sene 53

GHB, A-323/TO: Timarska tezkira datirana 19. ševvala (12)53/16. januara 1838. godine

Valijini izvještaji, kaime, pisma i šukke

Valija je imao obavezu da šalje izvještaje na Portu o svim značajnim pitanjima kako na vojnom tako i na ekonomskom planu. U deftere na Porti bilježili su se samo sažeci tih izvještaja, dakle nisu bilježeni u cjelini. Također je prvacima, tj. ajanima vilajeta, koji su bili njegovi saradnici u upravljanju Ejaletom, slao izvještaje o ishodu ratnih operacija u kojima je učestvovao kao i izvještaje o eventualnom uspostavljanju mira.¹⁹⁷ Tokom izvođenja samih operacija valija je redovno i precizno izvještavao vladu u Carigradu o svim pojedinostima toka vojnih operacija, kao što su podaci kojim putem i preko

197 GHB, sidžil 47, str. 3.

kojih skela će se kretati bosanska mobilizirana vojska iz Bosanskog ejaleta.¹⁹⁸ Dakle, valija je s jedne strane slao izvještaje na Portu, a s druge strane svojim saradnicima u Ejaletu. Valijino pismo koje je slao saradnicima u Ejaletu sastavljano je u vidu izvještaja, informacije i obavještenja i na kraju se navodio zahtjev koji je valija upućivao navedenima koji su oni morali realizirati.

Valija je o svojim vojnim aktivnostima slao izvještaje koji su kancelarijski obrađivani na Porti. Bolje rečeno, sultanu nije prezentiran ukupan izvještaj, nego samo njegov sažetak. Iznad valijinog izvještaja bilježene su sultanova kratke naredbe napisane iznad predmeta, tj. iznad dopisa čiji su sažeci registrirani u kancelariji glavnog sekretara (*re'isü'l-kuttâb*). Ako je sultan bio zadovoljan uspjesima valije kao vojnog komandanta u postavljenom mu zadatku, on je na osnovu sažetka izvještaja i preporuke sadriazama ukazivao milost spomenutom veziru čiji su vojni pohodi završeni uspješno. Na sultanovu milost i moguće unapređenje navedenog vezira upućuje naredba u kojoj se nadležnom službeniku nalaže da ispiše dopise “koji će sadržavati ukrase na zaglavljima”.¹⁹⁹

U kancelariji državnog službenika (*reisul-kuttaba velikog vezira*) registriran je rezime izvještaja vezira koji je proučavan i u vidu preporuke podnesen sultanu. Pri tome su se kao argumenti za odavanje priznanja nekom paši ili njegovo promicanje navodile tvrdnje kojima se isticalo, naprimjer, da je spomenuti paša izrazito požrtvovan te je od dolaska u Bosnu trošio, ne štedeći sve što je posjedovao, za potrebe vojske i njezinu opskrbu, da se bori na Božijem putu (u džihadu), da nije koristoljubiv, da pazi na zaštitu sirotinje i nemoćnih, da je, dakle, obziran te da su sirotinja i stanovništvo Bosne zadovoljni njegovim postupcima, da sav sakupljeni novac troši na zaštitu države, da je znao promicati interese države kod stanovništva te da su bosanski uglednici slali mahzar u kojem su zamolili Portu da iskaže pažnju i milost spomenutom paši.

198 Enes Pelidija, *O učešću Bosanaca u tursko-perzijskom ratu 1727. godine*, POF, 40, 1990, Sarajevo, 1990, str. 338.

199 Vidjeti: Iz izvještaja valije u Basbakanlik Arsivi u kojem je ubilježeno od katiba o kojem se predmetu radi, potom izvještaj velikog vezira i kratka naredba sultana s vlastoručnim potpisom kojom se nalaže unapređenje spomenutog valije, HAT-00136-05585-00001: *Sažetak izvještaja koji su stigli od njegove ekselencije srećnog Husrev-paše, mog plemenitog vezira, sadašnjeg bosanskog valije*.

2. šabana 1221/15. oktobra 1806. godine

Moj veziru, neka se pomogne molbama mog vezira Husrev-paše i neka mu se napišu dopisi koji sadrže ukrase.

Kratak sadržaj dopisa bosanskog valije Husrev-paše:

Caru je na znanje da su još od ranije i kasnije za spomenutog Husrev-pašu pisane preporuke. Na temelju carske volje što god je predočeno za izvršenje (tih) pitanja na temelju sažetka koji je predočen, u skladu sa carskom voljom, skrenut će se pažnja na pročelje (uvode) koji sadrže ukrase i odgovor koji će se napisati.

Iznad pisma s preporukom velikog vezira sultan je ispisivao naredbu kojom je požurivao velikog vezira da ispuni molbu paše koji je stekao zaslugu za unapređenje.²⁰⁰

Valijino pismo koje je prethodilo izdavanju bujuruldije

Valijina pisma predstavljala su značajan dio valijine ukupne korespondencije. Osim pisama lične prirode, o kojima se ovdje neće govoriti, te navedenih pisama sastavljenih u vidu opširnih izvještaja i informacija, valije su sastavljale i pisma koja su mogla imati iste navode kao i bujuruldije. Takvo je, naprimjer, pismo osmanskog valije postavljenog u Bosanski ejalet kojim obavještava o postavljenju svog kajmakama. Postavljenje kajmakama valija je obavljao bujuruldijom. Očito je da je toj bujuruldiji moglo prethoditi pismo s istim navodima kakve sadrži i bujuruldija o postavljenju na funkciju kajmakama. Radi se o dokumentu u formi pisma koje na vrhu ima *Hu*, s uobičajenim učtivim obraćanjem, s navedenim informacijama o postavljenju. Pismo nema datuma niti pečata. Ima samo potpis *vâli-i Bosna* u lijevom donjem uglu i na poledini uobičajeni ispis kome je upućeno. Dok se bujuruldija obavezno bilježila u sidžile, pisma se nisu bilježila ni onda kada su izvještavala o službenim naimenovanjima, jer su imala poluslužbeni karakter i predstavljala su vrstu obavijesti o pitanju čije se realiziranje tek očekuje i nakon kojeg bi uslijedila bujuruldija čije je registriranje u sidžile bilo zakonom propisana obaveza. O značaju valijinih pisama i o činjenici da je valija mnogo komunicirao pismima, a nije samo slao bujuruldije, govori podatak o značajnoj zbirci dokumenata na osmanskome jeziku u Dubrovačkom arhivu u kojoj se čuva velik broj pisama osmanskih valija angažiranih u Bosni i još toliko pisama drugih raznih službenika u Bosanskom divanu.²⁰¹

Mîr-i celilü'l-kader

Izzetlü se 'âdetlü necâbetlü birâderim hazretlerinin izzet-meyfûrleri savbına mezîd-i 'zâz birle durrer-i da 'vât-ı sâfiyât ve gurrer-i teslîmât-ı mevvedet-

200 Vidjeti: Iz izvještaja valije u Basbakanlik Arsivi, HAT-00136-05585-00001:

Neka se uspostavi red, budući da si Ti kod nas zaslužan i da si vezir treba požuriti da se ispuni molba spomenutog paše.

Moj padišahu!

Milostivi, plemeniti, omiljeni moj gospodine koji upravljaš blagodatima!

Postavljenje spomenute osobe na položaj miri-mirana nije beskorisno, kada bude potrebno da on prihvati službu i kada se pojavi (potreba) za nekom važnom uslugom (hizmet).

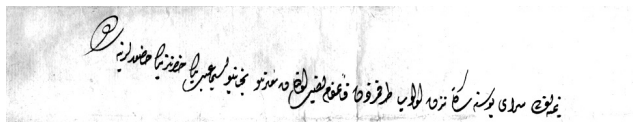
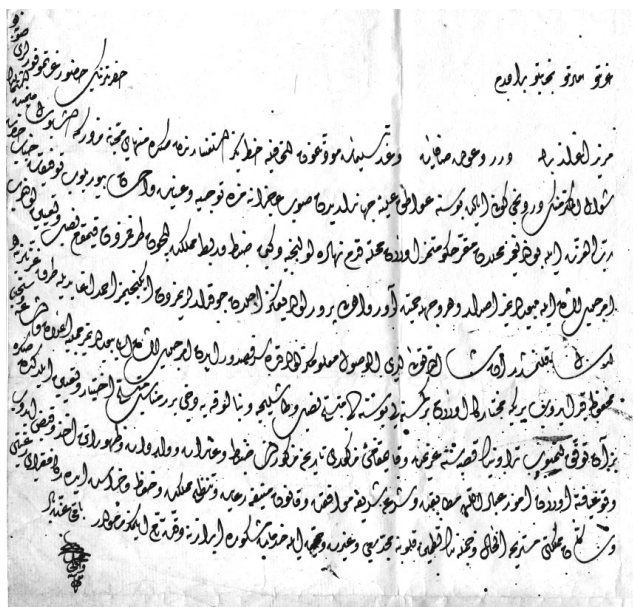
Ukratko se iznose dopisi spomenutog i predočavaju sultanu s nadom da, kada se to predoči Porti i kada to vladaru bude stavljeno na znanje, naredba i ferman pripadaju milostivom, plemenitom, omiljenom, moćnom, posjedniku blagodati mom gospodinu ekšelenciji padišahu.

201 Vidjeti: Vesna Miović, nav. dj.; Adem Handžić, nav. dj.

nümûn ithâfiyla hâtırınız istıfsârından sonra münhâ-yı muhibbânemizdir ki... Zavrşava riječima ve kâymakâm-ı mezkûrı târîh-i mezkûrden zapt ve â'idât ve vâridât ve zuhûrâtın ahz ve kabz edüp vukû 'yâfte olan umûr-ı ibâduLlâh'a mutâbekat ve şer'î şerîfe müvâfekat ve kânûn-ı münîfe ri'âyet ve tanzîm-ı memleket ve hıfz ve harâset ederek fukarâ-yı ra'ıyyeti ve sükkân-ı memleketi müsterihatü'l-hâl ve cümlelerin tatma'inn-ı kulûbuna mecedd ü sa'y ve gayret ve hamıyyet ile hidemât-ı meşkûre ibrâzına dikkat-ı tâmm eylemeniz me'mûldür bâki izzet bâd.

Mehmed
Vâli-i
Bosna
Hâlâ

Na poledini, pri vrhu, ispisano je kome je upućeno: *Bi-mennihi Te'âla Sarâybosna sükkânından olup tarafımızdan kâymâkam nasb olunan izzetlü necâbetlü Ismâ'il beğ hazretlerinin huzûrlarına deyü.*

GHB, A-1795/TO: Primjer valijinog pisma kojim izvještava Ismail-bega Dženetića o službenom imenovanju na mjesto kajmakama Bosne

Valijina kaima

Naziv *kaima* dolazi od arapske riječi *qâ'im* koja može označavati da nešto stoji, tj. dolazi umjesto nečeg. Tako *kaima*, kao vrsta dokumenta, dolazi umjesto *arize* ili umjesto *tezkire*. Kaima označava službene dopise i naredbe koje su s višeg nivoa slate na niži nivo. Bilježile su se na papiru dugog formata. Ponekad, ovisno o sadržaju i vrsti naredbe, mogle su biti registrirane u sidžile iako njihovo registriranje nije bilo obavezno kao što je bilo obavezno registriranje fermana, berata i bujuruldija te se, stoga, u sidžilima rijetko susreću.

Devlet-i aliyye Moskov keferesi musâlaha (müsâlaha) eylediği tebşîriyle hâlâ Bosna vâlisi devletlü Muhammed Hüsrev paşâ efendimiz hazretleri tarafından vârid olan kâ'ime-i âsifâneleri ayniyle kayd olunmuştur.

Kaima počinje izrazima učtivosti karakterističnim za pisma: *Se'âdetlü semâhatlü mevvedetlü birâder-i a'zam efendi sutûde-şiyem hazretleri*, a potom se prelazi na pitanje koje se obrazlaže opširno, naprimjer: *Bu defa ordu-yı hümâyûn nusret-makrûn...*

Nakon iskazivanja poruke ili preporuke ili čak blažeg oblika naredbe, naprimjer, *...işbu mujde-i musâleha (müsâlaha) tebşîri zuhûrunda top ve tüfenk şenliği ederek tarafımızdan izhâr-ı surûr ve şâdumâniye ri'âyet kılınmış olmakla cenâb-ı se'âdetleri dahi bi'l-cümle ulemâ-yı kirâm ve agavât ve vücûh-i beldeye haberi mezkûreyi ifâdeye himmet ve bu meserret-i azîm ve cümleye mahz-ı hayr ve bereket olmakla medîne-i Sarây'da dahi cemî'i ümmet-i Muhammed'e i'lân ve işâ'a zîmnunda top ve tüfenk şenliği ettirilmesine mübâderet...*, završava rječima poput *...mübâderet buyurmaları me'mulü vesile-i hulûs-i mehabbetim olmuştur bi-mennihi Te'âla vusûlunda ber vech-i muharrer himmet buyurmaları me'mul-ü hâlisânemizdir fi 7 B sene 1222.*

Mehall-i hatm-ı sagîr devletlü Muhammed Hüsrev paşâ vâli-i Bosna Vasala ileynâ fi 9 B²⁰²

Valijina šukka

Mübahat Kütükoğlu definira *šukku* kao vrstu dokumenta koji se upotrebljavao za prepisku između provincije i centra ili između dvaju mjesta u provinciji.²⁰³ Šukka je vrsta *tezkire* kojom se neko opominje da učini ili ne učini nešto. Postoje razne vrste šukka o kojima ovom prilikom nećemo govoriti. Ovdje ćemo govoriti samo o šukki valije. Šukke se, kao ni pisma valije, nisu bilježile u sidžile te se stoga može reći da su i šukke i pisma bile jedna vrsta poluzvaničnih službenih dokumenata čiji se sadržaj mogao odnositi na pitanja o državnim, ali i o privatnim poslovima i interesima. Svoju šukku valija je

202 GHB, sidžil 47, str. 3.

203 Mübahat Kütükoğlu, nav. dj., str. 233.

potpisivao s *vali-i Eyalet-i Bosna* na lijevoj strani ispod teksta. Stavljao je i mali okrugli pečat s imenom i datum registriranim na način na koji se bilježi na bujurulđijama.²⁰⁴ Forma šukke je u odnosu na druge dokumente sasvim pojednostavljena. Počinje neposrednim obraćanjem koje ne sadrži duge fraze iskaza učtivosti, a završava bez posebnih zaključnih fraza uobičajenih za bujurulđije i druge službene dokumente. Cijeli tekst šukke predstavlja obrazlaganje određenog pitanja i problema. Na kraju sadrži kratku naredbu o poduzimanju potrebnih mjera.

Šukka koja se ovdje navodi ima sasvim pojednostavljen elkab, iako šukke uobičajeno sadrže elkabe kao što su: *devletlü, atüfetlü, müürüvvetlü me'âlî-himem efendim hazretleri* i slično tome.²⁰⁵

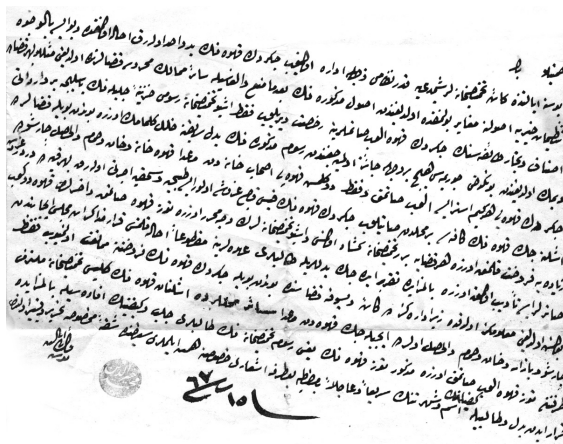
Hamiiyetlü beğ

Počinje s *...Bosna eyâletinde kâ'in tahmîshânele şimdiye kadar nizâmı vecihle idâre olunmayup...*

Završava s *...toz kahve alup satmak üzere mezkûr toz kahvenin ya'nî rusûm-i tahmîshânenin tâlibleri celb ve keyfiyyetin ifâdesiyle bi'l-muzâyede karâr eden bedel ve tâlibiyle kefilinin isim ve şöhretinin ser'ân ve âcilen bi-mazbata bu tarafa iş'âr-ı husûsuna himmet eylemeleri siyâkinda şukka-yı mahsûsa tahrîr ve tisyâr olundu.*

Fi 15 B sene 67

U okruglom malom pečatu stoji: *Muhammed Hayruddin Vâli-i eyâlet-i Bosna*

GHB, A-2244/TO: Valijina šukka datirana 15. redžepa (12)67/16. maja 1851. god.

204 GHB, A-2244/TO: Šukka datirana 15. rebiul-evvela 1267/18. januara 1851. godine Muhammeda Hajruddina, bosanskog valije, kojom se dopušta da svaki trgovac može prodavati kahvu, ali da u svakom mjestu treba uspostaviti pržionicu i izdati je na licitaciji u zakup pod uvjetom da prženu kahvu može prodavati za četiri groša skuplje po jednoj oki.

205 Usporedi Mübahat Kütükoğlu, nav. dj., str. 233.

Summary

**The function of the Ottoman governor (*vali*) in the
Bosnian eyalet and the documents he issued**

The author analyses documents concerning *valis* and their deputies at the level of *eyalet* and *kadilik* and the procedures for their appointment. She stresses the fact that the term “Bosnian vali” as used in scholarly literature is inadequate for describing the nature of the vali’s function or the system in which he operated. The author insists on the following description: “the Ottoman vali working in the Bosnian eyalet”. The author describes duties and functions of the Ottoman vali in Bosnia, especially his role in the distribution of *timars*.

In the second part of the article, the author describes the documents issued by the Ottoman vali. Some documents are described from the point of view of diplomatics, with a special emphasis placed on the *tahvil* of the timar letter. In this regard, the author discusses timar tahvil and, more generally, the allotment of timars. She emphasizes differences between the vali’s *berat* for timar, the tahvil letter for timar and the tahvil letter or *berat tezkire*, noting that very few berats issued by the vali regarding the allotment of timars are recorded in the Sarajevo court *sijjils* that were kept by the Ottoman mulla. The reason for this is the fact that circulation and rotation of timars were very intensive, but the procedure envisaged for issuing sultanic berats was not implemented. It is clear that in the 18th and the first half of the 19th century, there was no time for the regular implementation of procedures for obtaining berats due to constant warfare, which no longer had an offensive, but more of a defensive character. This development paved the way for an unchecked administration of timars and abuse in allotting timar revenues. The result was a weakening of the foundations of military strength and administration of the frontier province and *serhat* that Bosnia was and, hence, of the Empire itself.